UNIVERSAL LIBRARY
OU_204220
UNIVERSAL LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T 8301/P97 S Accession No. T 4050

Author ప్రా భూ.

Title సంజీవం. 1951

This book should be returned on or bef... e last marked below

సంజదీపం

పూ. భా.

—శ్యామల్ కోట

కళాకేళీ ప్రచురణలు

తొలిసారి : 1951.

వెల : రూపాయి.

సంపాదకుడు : రాంషా.

ముఖచిత్రం : పైడిరాజు : విజయనగరం.

ముద్రణ : లక్ష్మీ ప్రెస్ : పిఠాపురం.

గ్రంథపరిచయం

కథల్లో గల్పికలు ఒక కొత్త పద్ధతి. కొడవటిగంటి, నార్ల, మహాంకాళి— ఈ పద్ధతికి ఆదిపురుషులు. మన పూ భా కూడా ఆకాలంవాడే. వీటిల్లో సన్నివేశానికి ఎక్కువ ప్రాధాన్యం ఉంటుంది. కథ అడ్డం తిరగటమే దీని ముఖ్యలక్షణం. పాత్రలుకూడా సహజత్వాన్ని మించి, అతిశయిస్తాయి. నిత్యమూ మన కళ్ళఎదుట వర్తించే అనేక సంఘటనల్లోని మనోవికారాలను వికల్పించి పరిహసించటం గల్పికల స్వభావం. మార్క్‌ట్వెయిన్, ఓ హెన్రీ, వుడ్‌హౌస్‌లు ఈ రీతికి పితృదేవతలు.

ఇక మారుతిమృదంగం: పూభా పై గల్పికలతో కొడవటిగంటి మొదలైనవారితో చేరి మళ్ళీ మృదంగం దగ్గరకొచ్చేసరికి శ్రీ శ్రీ, గోరాశాస్త్రుల జతపట్టాడు. శ్రీ శ్రీ "వారం వారం", గోరా "వినాయకుడి వీణ", పూభా "మారుతి మృదంగం", రాంషా "గడ్డిపరకలు" ఒక్కజాతివి. అయితే వాటివాటి ప్రత్యేకతలు వాటివాటివే.

ఒక్కమాటలో గల్పికలు మొగలిపువ్వుల్లాంటివి; వాటికి పరిమళమూ, ముళ్ళూ ఉంటవి.

— సంపాదకుడు.

ఇందులో

సంజదీపం	స్వతంత్ర.
మానసపుత్రుడు	జ్యోతి.
తీయని వెన్నెల రేయి	నవోదయ.
పెళ్ళిచేసి చూడు	ఆంధ్రపత్రిక.
క్రీనీడలు	జ్యోతి.
జీవితం	స్వతంత్ర.
సలహా	జ్యోతి.
సానుభూతి	ఆనందవాణి.
నవ్వేపువ్వులు	జ్యోతి.
పిల్లనచ్చింది	జ్యోతి.
వాడిన రోజా	రూపవాణి.
పాపం, నటీమణి	ఆనందవాణి.
మహావ్యసనం	సచిత్ర.
వ్యాపార పాఠం	జ్యోతి.
మత్కుణోపాఖ్యానం	స్వతంత్ర.
మారుతి మృదంగం 1	మాలి.
2	జ్యోతి.
3	శంకా.
4	శంకా.

★

అది నా జీవితంలో మదితొలగని మహాస్వప్నం.

చల్లని, తెల్లని మబ్బులపై మెల్లమెల్లని గాలుల్లో సుఖమెరుగని సుషుప్తి.

వికృతపిశాచాలు విశ్వవిహారంచేసే విభావరిలో విడిన ప్రభాతం.

కాంతి; ఎటుచూసినా కాంతి.

పగటికాలం నిజంగా పసిడికాలం. పొట్టకోసం కొట్టుకుండికే పగటికాలం పసిడికాలం. వచ్చింది పగలు. ఈరాత్రి, యీ నిశా సమయంలో నాకుమాత్రం పగలు. జీవితానికి విలువనిచ్చే పగలు. ఒళ్ళు విరిచి కళ్ళునులిపి గడియారంవంక చూసే సుప్తకళ్ళలోంచే కాఫీకేక.

ఇది నీరసం: ఇది నిద్రావేశం. రక్తహీనపు శరీరానికి సత్తువే లోకువ. ఎటుచూచినా జీవితం ఒక 'హార్డ్‌నట్స్' సమస్య. ఉదయమూ అశక్తత. కావాలి కాఫీ. తాగాలి కాఫీ. [illegible] కావాలి. ఫలహారం కావాలి. సర్వమూ కావాలి.

తినడానికి శక్తి లేదు. తినకపోతే శక్తి రాదు.

ప్రతిజీవికీ— కాదు. నా సౌఖ్యానికి— ఇది పెద్ద సమస్య. కన్ను తెరచినా, కన్నుమూసినా ఆకలి. ఆకలే నాచేత పనిచేయిస్తోంది. నాచేత పాటలు పాడిస్తోంది. కానీ జీవితం ఒక రేషనింగ్. చావనియ్యదు. బ్రతకనియ్యదు.

ఇదే మహా కాంతి. ఇదే దినారంభం. కాని తీవ్రసిన జీవితం. నాదీ, నీదీ, అతడిదీ, ఆమెదీ— అందరి జీవితం ఆకలితోనే అంతం.

కాంతి. కాంతి. కాంతిలేని దివా కాంతి.

వచ్చింది పగలు. యీ రాత్రే అకస్మాత్తుగా పగలువచ్చింది. పొట్టకోసం పగటికాలం. యింతరాతిరి పగటికాలం.

కళ్ళునులిపి, ఒళ్ళువిరచి, చల్లని తెల్లని, మబ్బులపై మెలమెల్లని గాలుల్లో, సుఖమెరుగని సుషుప్తిలో, యీ రాత్రివేళ— దొంగలాగ

పగటికాలం పసిడికాలం వచ్చింది. నేను లేచాను. నాతో నా ఆకలే లేచింది.

— [illegible]

సంజ దీపం.

'గొంతుతోంది'......... 'గొంతుతోందే!'

'అయితే సన్నం చెయ్యమన్నాను..'

'దీనికి రోగం ఎప్పుడు పోతుందో గాని..

'తీసుకువెళ్ళి బాగుచేయించం అని రోజు పెట్టినప్పుడల్లా చెప్తూనేవున్నాను.'

పగలు జ్ఞాపకం చెయ్యకూడదూ?'

'నూరు రూపాయలు జీతం తెస్తున్నారే. మీకీ చిన్న పనులకే జ్ఞాపకం లేకపోతే...'

'ఇదేం రోగమో'

'పోనీ యిప్పుడు తీసుకువెళ్ళకూడదూ!'

'మనకోసం వాళ్ళు కూర్చుంటా రనుకున్నావేంటి'

'పోనీ రేపైనా మరచిపోకుండా తీసుకువెళతారా'

'రేపటిదాకా వెలుగుతుంది. యీ రాత్రి యీ కాయితాలన్నీ వ్రాయకపోతే ఎలాగ. అన్నీ అర్జంటు.'

'రేపు పదకొండు గంటలకి కదా ఆఫీసు, ఉదయము లేచి వ్రాసేయకూడదూ.'

'యీ దస్త్రాన్ని చూసే మాట్లాడుతున్నావా'

'అదేమో బాబు నాకేం తెలుస్తుంది.'

'నీకేం తెలుస్తుంది. ఇదేం ఉప్మా చెయ్యడం అనుకున్నావేంటి. ద్విసంవంట తంతు. యిప్పుడు బోధపడిందా.'

'పోనీ నేనుకూడా సాయంచేయనా'

'సరే, అదే బంగారమైతే అమ్ముకునే తిందుమనన్నాట్ట.'

దీపం గిప్పుమని ఆరిపోయింది.

'పాడింది మంగళం! యుద్ధంలో తయారయిన అన్ని రోగాల్లోకీ యిదే రోగమల్లే ఉంది.'

'లేచి చక్కా భోజనం చెయ్యండి. లేకపోతే ఆ దీపం మంగళం పాడేస్తుంది. చమురు లేదు.'

'ఎప్పుడూ ఏదో ఒకటి లేదంటూనే ఉంటావే'

'ఉంటే అనవలసి ఎందుకువస్తుంది.'

'ఆడవాళ్ళ లక్షణమే అంత. చూడు తిరిగి రేషనింగు పెడతారట'

'పోనీండి. పైపైని కొంచెం నాలుగు రూపాయలకో అయిదు రూపాయలకో దొరుకుతాయికదా.'

'పైనా! నాలుక్కాదు నలభై రూపాయలిచ్చినా ఒకగింజ దొరకదు.'

'అయితే మరెలాగ.'

'ఎలాగేమిటి. అలాగే. రోజుకు నాలుగౌన్సులు తినాల్యం. అంతా పతితులాలు. నీ లెఖ్ఖకి చెప్తాను విను, సరిగ్గా అరసోలడు.'

'రోజుకా'

'మరేం.'

'ఎలా సరిపోతాయండీ! ఒకప్పూటకే చాలవుకదా.

'అలాగే కాలక్షేపం చేసుకోవాలి.'

'ఎంత పొందికగా కాలక్షేపం చేసుకున్నా ఎలా చాలతాయండీ.

'ఒకప్పూట తినడం, రెండో ప్పూట...'

'పస్తే'

'మహారాజులాగ. లేకపోతే రాత్రి వేరుశెనగపప్పు తినడం మంచి నీళ్ళు తాగడం.'

'ఉంచగలమా ?'

'ఉండాలి. గాంధీగారు అలా ఉండేవారు కాదూ ? ఎన్నాళ్ళనుంచి చెప్తున్నా గాంధీగారి తత్వం అవలంబిస్తే బాగుంటుందని. విని పెట్టావా! దారం తియ్యబడుతుందని ఆ రాట్నాన్ని విరిచి మూల తోసేసేవ్ కదా. ఈ మధ్య కర్రలు లేవని అఘోరించావు. పొయ్యిలో పెట్టే లేదుకద ?'

'బాగుందండీ- మీరూ మీ మాటలూ. నేను విరిచేశా నంటారు. మీరు కళ్లారా చూస్తూండగానే విరిచేశాడా నాసిగాడు'

'ఎలాగో మెల్లిగా పనికిరాకుండా అయిందికదా. నాలుగు దారాలు రోజూ తీస్తే ఏ ధోవతో లేక చీరో అవదూ. ఇకమీదు బట్టలకి కూడా రేషనింగు వస్తోంది. అప్పుడు తెలుస్తుంది. ఏంచెప్పినా బుర్రకెక్కుతుందా! గిరీశం చెప్పినట్టు 'ఆత్మానుభవం అయితేగాని తత్వం బోధపడదులే',

'ఈ రేషనింగువాళ్ళకి ఏమీ ఊసుపోదటండీ'

'మొత్తానికి తెలివైన ప్రశ్నే వేశావు.'

'ఇప్పుడైనా రెండుబస్తాలు కొనుక్కుని దాచుకుంటే, ఏం ?'

'ఇబ్బో. అవీ దాకి సరకేసేసి పట్టుకుంటారు'

'మొత్తంమీద వీళ్లు బతకనిచ్చేటట్లు లేదు. పోనీ ఆ వేరుశనగ కాయలైనా రెండుబస్తాలు కొనండి. దానికి కూడా రేషనింగు పెట్టా రంటే...'

'దానికూడా రేషనింగు పెడితే గాంధీగారి అహింసతత్వం నిరశన వ్రతం ఉండనే ఉంది. నీబుర్రకెక్కదుగాని గాంధీగారి సూత్రాలను మనం అక్షరాలా అమల్లో పెట్టామంటే ప్రతి క్లిష్టసమస్యనీ ఎదుర్కోవచ్చు.'

'అందర్నీ గాంధీమహాత్ములైపోవా లంటారుమీరు.'

'మన పూర్వీకులు చేసినట్టు మనం కూడా యిక ప్రతి ఏకాదశికీ ఉపవాసం, శని ఆదివారాలనాడు ఒంటిపూటా, మొదలైనవన్నీ ఆచరణలో పెట్టాలి.'

'బాగుంది. మూడుపూట్లా తింటూంటేనే మొఖం తిరుగుతోంది. ఇక అడిగారా. అదీగాక యిప్పటి బియ్యంలో సత్తువే లేదు.'

'మనం అన్నింటికీ తయారై ఉండాలి.'

'బియ్యం లేకపోతే భోజనం మానేస్తున్నారు. రేపుబట్టకి...

'అయితే యిదంతా నేను కల్పించానంటావేమిటి.'

'మీకు సంతోషమేగా. బట్టలు కప్పలు కప్పలుగా ఎక్కడికీ టప్పుడే లేదు. యికమీదట అసలే ఉండదు. తప్పించుకుందుకు అవకాశం కూడా దొరికింది.'

'నేను చెప్పానుకదూ. ఎన్ని ఉన్నా లేవనడం ఆడవాళ్ళ లక్షణం. చీరలు లేకుండానే కాలక్షేపం చేస్తున్నావు కామోసు యిల్లాలువి.'

'అప్పుడు దొరకవు కామోసు రేపు వెళ్ళి నాలుగుచీరలు తీసుకు రాకూడదండీ.'

'డబ్బుంటే నాలుగుకాదు నలభై తీసుకురావచ్చు.

'నా దగ్గరికి వచ్చేసరికే డబ్బు ఉండదు.'

'అయితే యిప్పుడు బియ్యమే కొనడమా, వేరుశనగికాయలే కొనడమా, దీపమే బాగుచేయించుకోవడమా, యీ కాయితాలా రాసుకోవడమా.'

'అన్నీ సమస్యలే. ముందు వేగం కాళ్లు కడుక్కోండి. ఆ దీపం కూడా గెంతుతోంది. మాటల్లో మంగళం పాడేస్తే, ఎప్పుడో వస్తుందు కుంటామో లేదోగాని యిప్పుడు పడుకోవాలి.'

మానస పుత్రుడు.

మల్లెపువ్వుల్ని చూస్తే మాలతి జ్ఞప్తికి వచ్చినట్లు కొన్నింటిని చూస్తే కొన్ని సంఘటనలు జ్ఞాపకానికి వస్తాయి.

నిరుడీ రోజుల్లో అత్తవారి ఆహ్వానాన్ని పురస్కరించుకుని బయలుదేరాను. అత్తవారింటికి సంక్రాంతికి వెళ్ళటం అదే ప్రప్రథమం. శ్రీమతి వారం రోజులు క్రిందటే వెళ్ళింది.

స్టేషన్ చేరేసరికి సాయంత్రం అయ్యింది, చిన్న చినుకులూ, ఈదర గాలీ – చికాకుగా ఉంది. అయినా పుట్టింటనున్న శ్రీమతిని సంక్రాంతి శోభలో చూదామనే ఉబలాటంతో ప్రయాణాన్ని విరమించుకో లేకపోయాను.

"బండి మూడు గంటలు ఆలస్యం" అన్నాడు స్టేషన్ మాష్టరు.

అసలు నేను ఎప్పుడు బయలుదేరినా బళ్ళు ఆలస్యంగా రావటం పరిపాటైంది.

వాతావరణం బాగా లేకపోవడం వల్ల ప్రయాణీకులసంఖ్య చాలా తక్కువగా ఉంది.

మూడవతరగతి వెయిటింగ్ రూమ్‌లో కూర్చున్నాను. ఈదర గాలి చిదరిస్తోంది. భోజన సదుపాయాలకి ఇబ్బంది కలిగించి వేళకాని వేళల్లో బయలుదేరే రైలుబండి మీద కోపగించుకుని అరుస్తున్న ఓ కుర్రాడిని టీ తెమ్మని కేక వేశాను.

'సీతా! వస్తున్నావా' అంటూ ఒక వృద్ధ వితంతువు, ఆమె వెనకాల చంటి పిల్లాడిని ఎత్తుకుని ఇరవై సంవత్సరాల సీతా ప్రవేశించారు. పాపం బాగా తడిశారు.

'బాబూ! ఒక్కసారి అవతలకు వెళతారా. కాస్త బట్టలు మార్చేసుకుంటాం' అంది ముసలమ్మ.

సానుభూతిని నిశ్వసిస్తూ బయటకు వచ్చాను. చలిగాలిలో బైట ఉండడం కష్టంగా ఉంది.

'రా నాయనా రా!' అంటూ ముసలమ్మగారు తలుపు తియ్యగానే లోపలికి వెళ్ళి బెడ్డింగు విప్పి చార బడ్డాను.

'బండీ యింకా ఎంతసేపటికి వస్తుంది నాయనా'

'ఇంకా రెండు గంటలు పోవాలండీ'

'రెండు గంటలే'

'ఆఁ'

ఆ ముఖంలో దీనత్వం, చూపుల్లోని విచారం పాపం! ఏం బాధపడుతోందో సీత. మానసికంగా ఆమె పడుతూన్న బాధంతా ఆమె ముఖంలో తాండవమాడుతోంది. ఆమెను చూస్తే చాలా జాలి వేసింది. ఇరవై సంవత్సరాలైనా నిండని ఆమె జీవితంలో ఎంత నైరాశ్యం!

పిల్లాడు లేచి ఏడవడం ప్రారంభించాడు. తల్లాంతో బుజ్జగించింది. బిస్కత్తులు తీసియిచ్చింది. ఏంచేసినా లాభం లేకపోయింది. బూచి నాడికి అప్పచెపుతానన్నారు ముసలమ్మగారు. దానితో ఏడుపు హెచ్చయింది. అమ్మచేత ఒక దెబ్బకూడా తిన్నాడు. ఏడుస్తూ నావేపు చూసి పరుగెత్తుకు వచ్చి "నాన్నా! నాన్నా! అమ్మ!...అమ్మ!" అంటూ నావళ్ళో కూర్చున్నాడు.

విషమ పరిస్థితిలో పడ్డాను. ఆ కుర్రాణ్ణి చేరదియ్యడమూ లేక నెట్టగొట్టడమూ ఏం చెయ్యాలో నాకేం అర్థం కాలేదు. అలాంటి పరిస్థితిలో నే నెప్పుడూ పడలేదు.

సీత కోపిత నేత్రాలు నావైపు చూశాయి. సిగ్గుతో అతృతపడు తోంది పిల్లాణ్ణి తీసుకుందామని.

'ఒరే ప్రసాద్! రా! రారా! వెధవా! తప్పుగాదు యిలారా' అని ముసలమ్మగారు మందలిస్తున్నారు. కాని ప్రసాద్ ఏడుస్తూనే చక్కా కూర్చున్నాడు.

'ఇలా రారా! వెధ......వా!' అని గద్దించింది ముసలమ్మ. ప్రసాద్ తిరిగీ ఏడుపు ప్రారంభించాడు. 'నా...న్నా...ఆ...'

ముసలమ్మగారు వచ్చి ప్రసాద్‌ని తీసుకునేసరికి ఏడుపు మరీ ఎక్కువైంది.

సీత కళ్ళంట నీళ్లు తిరుగుతున్నాయి. నా కన్నా హీనమైన పరిస్థితిలో పడింది ఆమె. నోటంట మాటకూడా రానట్లుంది. పాపం ఏం మాట్లాడుతుంది?

ఇంటికప్పు ఎగిరిపోయేటట్లు 'నాన్నా! నాన్నా!' అని ఏడుస్తున్నాడు ప్రసాద్.

ప్రక్కగదిలోంచి స్టేషన్‌మాస్టర్ వచ్చి "ఏమండిసార్! కాస్త కుర్రాణ్ణి ఊరుకోబెడుదురూ" అని చీదరించుకుంటూ హెచ్చరించాడు.

మేష్టరుగారు చెప్పింది మరీ బాగుందనుకున్నాను.

'ఒక్కసారి నీ దగ్గర కూర్చోబెట్టుకో నాయనా! ఏదో కుర్రాడు' అంది ముసలమ్మ.

ప్రసాద్ వచ్చి చక్కా కూర్చున్నాడు. పెట్టెలోంచి రొట్టె తీసి యిచ్చాను.

'ఏదో వాడి ఖర్మం యిలా కాలిపోయింది. ఏంజేస్తాం నాయినా. పండులాంటి కూతురు బ్రతుకంతా బుగ్గైపోయిందికదా. చదువుకున్న వాడు, బుద్ధిమంతుడు, మర్యాదస్తుడు, నలుగురితోనూ తలెత్తుకు బ్రతుకు తున్నవాడు ప్రపంచానికి బరువై పోయాడు. ఆ చావు నాకైనా వసే

ఎంత బాగుండేది. కొడుకైనా, కూతురైనా యిదే ననుకొని పెంచాను. నా ఆశలన్నీ దీని మీదనే పెట్టుకున్నాను. తగిన కట్నం యిచ్చి మంచి సంబంధం చేశానని గర్వపడ్డాను. భార్యాభర్త లిద్దరూ అనురాగంగా ఉన్నారని పొంగిపోయాను. అంతేకాని యిలా అవుతుం దని ఎప్పుడూ అనుకోలేదు. నూరేళ్ళ బ్రతుకూ మంట కలిసిపోయింది!" అంటూ ఏడవడం మొదలుపెట్టింది ముసలమ్మ.

పరిస్థితి పూర్తిగా అర్థమైంది, సీతనుచూసి మరీ జాలివేసింది. కాని నా సానుభూతితో చెయ్యగలిగిం దే ముందిగనుక !

"ఎవరికన్నా పెద్దవాడు. చెప్పా— సాగ్గా సీలాగే ఉంటాడు— సరి అయిపోయింది. తీరిపోయింది___"

"ఊరుకోండి మామ్మగారు, అయిపోయినదానికి ఎంతవిచారిస్తే ఏం లాభం చెప్పండి" అనగలిగాను కష్టం మీద.

సీత కళ్ళంట నీళ్లు జలజల కారుతున్నాయి. రెండు చేతులమధ్యా తల పెట్టుకుని ఏడుస్తోంది.

నిద్రపోతూన్న ప్రసాద్‌ని ముసలమ్మగారు తీసుకున్నారు.

బండీ వచ్చేసింది.

అంతా లేచి బండీ ఎక్కాం.

ఇదంతా ఒక నాటకం అనిపిస్తుంది. మల్లెపువ్వుల్ని చూసి నప్పుడు మాలతి జ్ఞప్తికి వచ్చినట్టు ఆ స్టేషన్‌ని చూసినప్పుడల్లా యిదే సంఘటన జ్ఞాపకానికి వస్తూంటుంది. — ప్రసాద్ ఏడుపూ, సీతా, సీత ముఖం, అందులోని దీనత్వం, ఆమె కళ్లూ, అందులోని విచారం. అప్పుడు అప్రయత్నంగా నా సానుభూతి సీతవైపు పరుగెడుతుంది. కాని ఆమె జాడ తెలియక బాధపడుతుంది.

[2]

తీయని వెన్నెలరేయి.

అప్పుడే వచ్చిన పసుపు పచ్చని పెద్దకవర్ని అతితొందరగా విప్పి, ఆమూలాగ్రం చదివి, చిన్న నవ్వునవ్వి, మీసాల్ని మెలివేసి, "వెంకన్నా" అని పిలిచి, లేచి ప్రక్కనున్న నిలువుటద్దంలో ముఖం చూసుకుని, చేరుమాలుతో తుడుచుకుని, తిరిగి కుర్చీలో కూర్చుని, తన పిలుపుకి సమాధానం లేని వెంకన్నని మరో కేక వేశాడు నిరంజనం పంతులు. 'చిత్తం బాబూ' అనుకుంటూ వెంకన్న ఆవలిస్తూ ప్రవేశించాడు.

'గాడిదా! కునుకుతున్నావురా?'

'లేదు బాబయ్యా!'

'సరిలే—ఉత్తరం వచ్చిందిరా!'

'అవును బాబూ నేనే తెచ్చాను'

'ఎక్కణ్ణుంచో తెలుసా?' గర్వంతో కూడిన ఆనందంతో అన్నాడు.

'నా కెలా తెలుస్తాది బాబూ?'

'అక్కణ్ణుంచిరా.'

'అంటే బాబూ?'

'ఆమాత్రం తెలీదురా?'

'ఆ! ఆ! పెళ్లారి కాడనుంచా?'

'ఆ! సరిగ్గా చెప్పావురా.'

'ఏటి శేషాలు బాబూ?'

'ఆ అలా అడగాలిరా వెంకన్నా— వెంకన్నా! నీకు తెలివైన వాడి లక్షణాలు లేకపోలేదు సుమీ.'

'చిత్తం—చిత్తం.'

'అమ్మగారు నన్ను పెళ్లాడిందికి యిష్టపడ్డారుటా?'

'పెద్యోళ్ళకి అదే కావాలి బాబయ్యా. మీారు కులాసాగా కాపరంచేస్తూంటే వెచ్చగా గుమ్మంకాడ కూకుంటా.'

'ఇంకావిను. అమ్మాయికి పాతికేళ్లుట.'

'లేత వయస్సే బాబూ.'

'విద్యే చదివిందట్రా.'

'పెద్దచదువే బాబూ. తమకూ అందాకానే కదంటీ చదివింది.'

'మనం అంతే చదివినా మనది పూర్వం విద్యేలే. అంటేఇప్పటి యం. ఏ. కి బాబన్నమాట. తెలిసిందా?'

'ఏటో బాబూ, ఆ చదువుల గొడవే మాకు తెల్దు.'

'ఇంకా విను. సంగీతంకూడా వచ్చుట.'

'ఇంక మరేం బాబూ, తమకి బాగా ఊసుపోతాది.'

'కుట్టుపనీ, అల్లికపనీ కూడా వచ్చుట.'

'అహా!'

'ఇంకా మనకేం కావాలా?!'

'చాలు బాబయ్యా!'

'ఇదుగో చూశావా- ఈదస్తూరీ ఎంతచక్కగా ఉందో!'

'ముత్యాలు బాబూ!'

'ఆ ఫొటో చూశావా?'

'రత్నం! రత్నం!! కాని ఆ కన్నుకి మెల్లఉందేమో అని అనుమానం.'

'మెల్ల కాదురా. అది ఫొటోగ్రాఫరు తప్పు. ఈ ఫొటోగ్రాఫర్లున్నారే పందిని నందినీ, నందిని పందినీచేస్తార్రా.'

'అవును బాబయ్యా! కాని నాకు ఒక్కసందేహం.'

'చెప్పరా.'

'ఇంత చదువుకుని, ఇంత యిది చేసినారు కదా యింతవరకూ అమ్మగారికి పెళ్ళికాకుండా ఎందు కుండిపోయారా అని.'

'పాతికేళ్ళు ఒక పెద్దట్రా వెంకన్నా! ఐనా నే చెప్తా విను; ఇదంతా ఘటన. ఏ స్త్రీకీ, ఏ పురుషుడికీ ఘటన ఉందో ఎవరు చెప్ప గలరు చెప్పు. అందుకే తెల్లవాళ్లు ఏమన్నారూ "Marriages are made in heaven" అంటే పెళ్ళిళ్ళు స్వర్గములోనే చేయబడ్డాయి...'

'చిత్తం-చిత్తం.'

'పెళ్ళి ముహూర్తంకూడా స్థిరపరిచారు.'

'ఎప్పుడు బాబయ్యా?'

'వచ్చే సోమవారం. ఈలోగా మనం చెయ్యవలసిన పని చాలాఉంది.'

'చిత్తం.'

'ముందు నా పడకగదిలోని ఆడబొమ్మలన్నీ తీసి పారేయాలి.'

'చిత్తం.'

'ఎల్లుండి మనం వెళ్ళి బజార్లో సామాన్లు కొనుక్కోవాలి.'

'చిత్తం.'

'ఈ రెండురోజులూ నువ్వు తీరికలేక తెచ్చుకోవాలి.'

'ఎంతమాట బాబు.'

'వెంకన్నా! ఇలా వెనక్కిరా.'

'ఏం బాబయ్యా.'

'చూడు, వెంట్రుక లేమేనా తెల్లబడ్డాయేమో.'

'...ఆc! అక్కడక్కడ...'

'అదుగో! ఆ గదిలో రంగుడబ్బా ఉంది తెలుసా.'

'ఆ! ఆ!'

'అది తీసుకురా.'

....

'ఒరే వెంకన్నా! చూడు. ఆ సంగతి... ఏదనుకున్నావ్...ఆ సంగతి...పెళ్ళివారికి తెలియనీయకేం.'

'...ఏ సంగతి బాబయ్యా.'

'ఉత్తశుంఠవిరా! నీకు అంతా విప్పి చెప్పాలి.'

'ఏదో ముసలాణ్ణి బాబయ్యా! తమ రలా కోపగిస్తే...'

'ఇదుగో నాకు నలుగురు పిల్లలున్నారని ఎవరికీ తెలియనీయకేం. పెళ్ళయిందాకా ఏ గొడవా కాకుండా ఉంటే తరవాత ఏమైనా ఫరవా లేదు. అసలు నేను వాళ్ళకి వ్రాయడంలో పిల్లలు లేరని వ్రాశా— తెలిసిందా.'

'చిత్తం. నాకెందుకు బాబయ్యా మధ్యని.'

'సరే లే! నువ్వింక వెళ్ళు.'

2

రిజిస్ట్రారు ఆఫీసులో పెళ్ళి చేసుకుని నిరంజనం పంతులూ, కమలా కారెక్కారు.

'మీ వాళ్ళెవరూ రాలేదేం!' అన్నాడు పంతులు.

'ఉన్నవాళ్ళు ఎవరు కనుక, మా అమ్మ నా చిన్నతనంలోనే పోయింది. నాన్నగారు యీ మధ్యనే కాలం చేశారు. అన్నయ్య సాయంకాలం వస్తాడు కొంతమంది స్నేహితులతో. అయినా పెళ్ళికి పెద్దబెడద చేసుకోవడం నాకు నచ్చదు. ఆ పౌరోహితుల్నీ, బ్యాండు మేళాల్నీ చూస్తే న్యూసెన్సనిపిస్తుంది. ఇలాగే బాగుంటుంది తేలిగ్గా, చడీ చప్పుడూ లేకుండా.'

'సరిగ్గా నువ్వన్నది నిజం. ఈ సందడంతా న్యూసెన్సూ, న్యూసెన్సన్నరా? అవన్నీ నాకూ గిట్టవు-కమలా!'

'మన అభిప్రాయాలు కూడా సరిపోవడం చాలా సంతోషించదగ్గ విషయం.'

'అదీ అదృష్టమే. ఐతే రేపు డిన్నర్ పర్పాటు చేసుకుందామా?'

'ఆ!'

కారు నిరంజనం పంతులు మేడముందు ఆగింది. వెంకన్న స్వాగతం యిచ్చాడు. దంపతులు లోన ప్రవేశించారు.

'ఎవరూ లేరేం?' అంది కమల.

'నాకూ నీలాగే తల్లీదండ్రీ లేరు. మొదటిభార్య యీమధ్యనే పోయింది; ఆ విషయం నీకు తెలుసు. ఇంక మరెవరున్నారు గనక!'

'బాగుంది.'

....

'రోజూ మనకి న్యూస్ పేపరు వస్తుందా.'

'అది రాకపోతే ఎలాగ? మనవివాహానికి ముఖ్యకారణం అదే కదూ.'

....

డిన్నరుపార్టీ అయి వారంరోజులైంది. కమల అన్నయ్యా, అన్నయ్యతో వచ్చిన స్నేహితులూ వెళ్ళిపోయారు. నిరంజనం పంతులూ, కమలా మేడమీద గదిలో యీజీ చైర్లమీద కూర్చున్నారు.

'మనం యెక్కడికైనా వెళ్లి తిరిగివస్తే బాగుంటుంది' అన్నారు పంతులు.

'ఎందుకూ?'

'హనీమూన్.'

కమల నవ్వింది.

'ఎటు వెళదాం?'

'మీా యిష్టం.'

'నువ్వే చెప్పు.'

'కాకినాడ.'

'బరంపురం వెళ్లొద్దూ?'

'ఆమాత్రందానికి నన్నెందుకు అడగాలి?'

'నువ్వు సరిగ్గా బరంపురమే చెప్తావనుకున్నా.'

'బరంపురంలో ఏముంది గనక?'

'మరి కాకినాడలో ఏముందని చెప్పావు?'

'ముందు కాకినాడ వెళ్లి అక్కణ్ణుంచి తిన్నగా బరంపురంపోదాం'

'ఏం అంత తొందర?'

'బరంపుర వెళ్ళడానికి మీాకంత తొందరేం?'

'అక్కడ పిల్లలున్నారు.'

'ఆ... ఆసంగతి మొదటే చెప్పారుకారేం. మహాగొప్పవారు. మొన్న తీసుకురాలేకపోయారా?'

'ఇంకేనా అక్కడికి బయలుదేరుతావా?'

'అహా! కాకినాడే.'

'ఏం అంత తొందర?'

'అక్కడ నా పిల్ల లున్నారు.'

పెళ్ళి చేసి చూడు!

'న్యాయా! పండా!'

'అదీ మనమే నిర్ణయించుకోవాలి'

'అంటే?'

అంతా చెపుతాను. కాస్త కాఫీ కాచు. నీళ్ళుతోడు స్నానం చేస్తాను...ఏం బస్సులు, ఏం రైళ్ళు! ఊపిరి తీసుకుందుకైనా అవకాశం లేకపోయింది.

ఏభై అయిదు సంవత్సరాల జీవితంలోనూ ముప్ఫైసంవత్సరాలు ఉద్యోగానికి ధారపోసి యీమధ్యనే రిటైరయాడు గోపాలం పంతులు. చిన్నగుమాస్తాగా ప్రవేశించి గజిటెడ్ ఆఫీసరుగా రిటైరయాడంటే అతని సుగుణసంపత్తే అందుకు కారణం అని చెప్పుకోవాలి. పట్టభద్రులు కాకపోయినా గోపాలంపంతులు మేధాసంపత్తినీ, సత్ప్రవర్తననీ మెచ్చి అతనికి ప్రమోషన్ మీద ప్రమోషన్ యిచ్చారు దొరలు. కాని చివర కాలంలో గోపాలంపంతులికి యెప్పుడూ తన పై అధికారులతో తగాదాలే. అందుకు కారణం అతను కచ్చితమైన మనిషి అవటమే. గోపాలం పంతుల్లో ఉన్న గొప్పలోపం ఏమంటే కాలంతోపాటు తనూ మారలేక పోయేవాడు. తన యథార్థవాదం, నిజాయతీత్వం కొన్నాళ్ళ వరకూ కాపాడుకువచ్చిన మాట వాస్తవమే కాని, కాలం మారి కట్టుబొట్లు సడలిపోయి ప్రతివాడూ... బంట్రోతు మొదలు అతనికన్న పెద్ద ఆఫీసర్ల వరకూ లంచానికి చెయ్యి చాస్తున్నరోజుల్లో గోపాలం పంతులు యథార్థవాదానికి విలువ లేకపోయింది. అందరిమల్లే ఆత్మను చంపుకుని చెయ్యి చాచలేకపోయాడు. యీ పద్ధతిలో అతను చాలా చేతకానివాడు అని అనిపించుకున్నాడు. తన కళ్ళముందు ఉద్యోగాలు

సంపాదించుకున్నవాళ్ళూ, తనచేత్తో తనే ఉద్యోగాలు యిచ్చినవాళ్ళూ, తనకన్న తక్కువ హోదాలో ఉన్నవాళ్ళూ మేడలు కట్టిస్తూంటే తను పిత్రార్జితమైన యింటిని గట్టిగా మరమ్మత్తుచేయించుకుందికి కూడా, తి కాణా లేకపోయిందంటే గోపాలం పంతులు ఎంత మంచివాడైనా అప్రయోజకుడని మనం అనేస్తాం.

తన పై అధికారిని పనితోటే సంతృప్తి పరచగలిగేవాడే గాని డబ్బు ఖర్చుపెట్టలేకపోయేవాడు. అది లోభత్వంచేత కాదు. తనతో పాటు నలుగురైదుగురు భోజనానికి లేస్తేనేగాని లేవని గోపాలంపం తుల్ని లోభి అని ఎలా అనగలం. కాని డబ్బుకావలసిన అధికారులకు గోపాలంపంతులు ఎంతపని చేస్తేమాత్రం ఏం లాభం? యీ రకమైన లాంఛనాలు నిర్వర్తించకపోవడంవల్ల అధికారు లందరిదగ్గరా చెడ్డ అయి పోయాడు.

'యిలా అయితే ఎలా గోపాలం? నాలుగు పైసాలు నువ్వూ ఎలాగో సంపాదించి ఖర్చుపెడుతూండాలి గాని అందరిదగ్గరా చెడ్డ అయిపోతే ఎలా?' అనేవాడు శాస్త్రి గోపాలంపంతులుతో.

'యీ కాకుల్ని కొట్టి గెద్దలకి వేసేపద్ధతి నాకు నచ్చదుశాస్త్రీ నువ్వెన్నైనా చెప్పుగాని' అనేవాడు గోపాలపంతులు

చివరకి గోపాలంపంతులుమీద ఒక్కొక్కడు ఒక ఆయుధం ప్రయోగించే వెళ్ళేవాడు.

అతని ఉద్యోగజీవితం పూర్తయింది. యిప్పుడు తన ఏకైకపుత్రి కకు వివాహం చెయ్యవలసివచ్చింది. తగినవరుడుకోసం అన్వేషిస్తున్నాడు.

ప్రావిడెంటుఫండూ, కంపెనీల్లో భీమాచేసిన సొమ్మూ అంతా పదివేలవరకూ వచ్చాయి గోపాలంపంతులికి. ఒక్కగానొక్క కూతురు కాబట్టి తగిన వరుడి కివ్వాలని గోపాలంపంతులు అభిలాష. కాని తనకి

యిష్టపడ్డవాళ్ళంతా తన ఆస్తికి పైగా కట్నా లడుగుతున్నారు. యీ పరిస్థితుల్లో మనస్సు కష్టపడినప్పుడు అనుకునేవాడు, 'తాను నిజంగా అప్రయోజకుణ్నే'నని.

'నీళ్లు తోడేను రండి' అని కేకవేసింది భార్య.

స్నానంచేసి కాఫీ తాగి కూర్చున్నాడు.

'అయితే ఇంతకీ ఏమైనట్లు?' అంది భార్య.

'ఏమైనట్టు. యిది తప్పితే మనం యిక వివాహం చెయ్యలేం. అక్షరజ్ఞానం లేనివాడికైనా యీరోజుల్లో కట్నంకావాలి. కాలం అలా ఉంది. ఉద్యోగం చేస్తున్నవాళ్ళు కాలానికి కట్నం నేశానుగాని యిప్పుడు లాభం లేదు. పెద్దకట్నాలు యివ్వకుండా సంబంధం చెయ్యలేం.'

'ఆ రోజుల్లో నలుగురిమల్లే నాలుగు పైసాలు సంపాదిస్తే ఇప్పుడు పనికొచ్చేవా?'

'ఆ మాటలు మాను'

'నాకెందుకు—— అయినా చేతులు కాలిపోయినతరువాత!'

'ఐదువేలు కట్నం, మిగతా లాంఛనాలూ, ఉభయకర్చులూ'

'అబ్బా!'

'మరేం చేస్తాం?'

'నాకు పెళ్లొద్దు నాన్నగారూ! పురుషుల్లో ఉన్న అహంకార శక్తుల్ని దుళ్ళకొట్టేవరకూ పెళ్లి చేసుకోను.' అంది అప్పుడే కాలేజీ నుంచి వచ్చిన కూతురు.

'నీ కింకా చిన్నతనం పోలేదమ్మాయి'

'చిన్నతనం అంటారేమిటి నాన్నగారు! పురుషులు స్త్రీలమీద కక్ష సాధిస్తూంటే మేం ప్రతీకారం చూపొద్దూ?'

'ఆ కష్ట మీమీద కాదమ్మాయ్; మా మీదే. పురుషులు మీద పురుషులు.'

'అది మామంచేగా?'

'నిజమే కాని బాధ్యత మాదేగా?'

'ఆ బాధ్యతనుంచే యికనుంచి మీరు తప్పుకోవాలి'

'ఎంత తేలిగ్గా అనేశావ్ అమ్మాయ్!'

'కాలం మారుతోంది నాన్నగారు. దేశభవిష్యత్తును మార్చగల స్వల్పభవిష్యత్తులోనే స్త్రీలకికూడా పురుషులతో సమానమైన ప్రతిపత్తి వచ్చేటట్టుంది. అన్నివిషయాల్లోనూ స్త్రీలుకూడా ప్రధానపాత్ర వహించవలసిఉంటుంది. ఇది చాలా అవసరంకూడా.'

'నీ పుణ్యం ఉంటుంది; యీలాంటి ఉపన్యాసాలకి స్వస్తి చెప్పు. నలుగురూ వింటే పెంకిపిల్ల అంటారు.'

'యధార్థం చెపితే యింతే నాన్నగారు'

'నిజం. నేను యధార్థవాదినయే నిర్భాగ్యుణ్ణయాను.'

'పోనీ ఒకటి ఆలోచించండి నాన్నగారు. స్త్రీలకి పెళ్ళి ఎంత అవసరమో పురుషులకీ అంతే కద? అలాంటప్పుడు ఆడపిల్లలు కలవాళ్ళంతా కొన్నాళ్ళపాటు ఓపికపడితే కట్నాల అవసరం లేకుండానే అల్లుళ్లు దొరకవచ్చు.'

'పురుషులు ఎన్నాళ్లు వివాహం కాకుండా ఉన్నా పరవాలేదు గాని, యుక్తవయస్సులో ఉన్న స్త్రీకి వివాహం చెయ్యకపోతే లోకం విరుచుకు పడుతుంది.'

'స్త్రీలు కట్టుదిట్టంలో ఉన్నన్నాళ్లు లోకం యెంత విరుచుకుపడితే నేం? మూఢవిశ్వాసాలతోనే మనం మాసిపోతున్నాం.'

'అంతకంతకి మీా చదువులన్నీ ప్రయోజనశూన్యమైన హేతు వాదానికి దారితీస్తున్నట్టున్నాయి.'

'ఏమిటమ్మాయి ఆ వాదన ? ఎవరైనా వింటే నవ్వుతారు. వెళ్లి కాఫీ తాగు, వంటింట్లో మూతపెట్టాను.' అని గదమాయించింది తల్లి.

'పెళ్ళయేవరకూ ఇలాగే కబుర్లు చెపుతారు. కాపురం చేస్తూంటే మనం జ్ఞాపకమే రాం...ఏం తల్లీ!' అన్నాడు గోపాలంపంతులు.

రూపసియైన అవబోయే భర్తను చూసేసరికి గోపాలంపంతులు కూతురు తన ఉపన్యాసాన్నంతా మరచిపోయింది. యౌవనం అలాంటిది.

వివాహం సలక్షణంగా జరిగింది. అందరు బంధువులూ వెళ్ళిపోయారు. కుమార్తెను కూడా అత్తవారింటికి పంపేశాడు.

ఒకరోజున యిల్లంతా కలయచూసుకున్నాడు గోపాలంపంతులు. మరమ్మత్తుకోసం యిల్లు హెచ్చరిస్తోంది. ఉన్నడబ్బంతా వివాహానికి కర్చయింది. వెర్రివాడల్లే యిల్లంతా తిరిగి కుర్చీలో కూర్చున్నాడు.

తోటి ఉద్యోగులందరికీ పెన్షన్ కాక యిల్లు, భూములూ వగైరాలు మిగిలాయి. అందరికీ వచ్చే పెన్షన్ కాక తన కేమి మిగిలిందా అని ఆలోచించాడు.

మూలనున్న చింకిజోళ్లూ, నిరుపయోగంగా వేలాడుతూన్న టోపీలూ వెక్కిరిస్తున్నట్టయింది గోపాలం పంతులికి.

క్రీనీడలు.

శాంతిశూన్యమైన శీతారామయ్య హృదయంలో అప్పుడప్పుడు ఏవో ఆశారేఖలు మెరుస్తూంటాయి. వాటిని చూసుకునే జీవితాన్ని అలా గడుపుకుని వస్తున్నాడు.

విరామం, విశ్రాంతీలేని ఉద్యోగాన్నీ, అధికార గర్వాతిశయులైన అధికారుల్నీ, చెప్పినట్టూవినని కొడుకునీ, గయ్యాళి భార్యనీ తలుచుకున్నప్పుడల్లా శీతారామయ్యకి బ్రతికి ఉండడంకన్న చనిపోవడంలోనే ఎక్కువ సుఖం ఉందనుకుంటాడుగాని సహజమానవ బలహీనతా, అవ్యక్తపు టాశారేఖలూ అతని మనోభిప్రాయానికి అడ్డుగా వస్తున్నాయి.

గొడ్డుచాకిరీచేసి చివరికి నాలుగుచీవాట్లు అధికారులచేత తిన్నా అవేనయం అనిపిస్తుంది శీతారామయ్యకి భార్య జ్ఞాపకం వచ్చినప్పుడు. చీటికీ మాటికీ చిరాకు తెచ్చుకుని గోరంతలు కొండంతలుచేసి విరుచుకు మీదపడే భార్యనుచూసి గడగడలాడతాడు పాపం! అతని పరిస్థితినిచూసి అంతా సానుభూతి చూపేవాళ్ళేగాని 'నీకిది తగదు' అని అతని భార్యదగ్గర అనే సాహసం ఆ సానుభూతిపరులలో ఒకరికీ లేదు.

ఇంత హీనంగానూ, దీనంగానూ బ్రతికేకన్న ఏ అడవికోపోయి ముక్కుమూసుకు కూర్చుంటే బాగుణ్ణనుకున్నాడు చివరికి.

ఒకనాడు తెల్లవారుఝామున బయల్దేరాడు. ఊరూ, ఊరవతల దొరల బంగాళాలూ, వాటి తరువాత పొలాలూ గడచి నడచి పోతున్నాడు. నడచి నడచి చీకటి పడేదగ్గర ఆగిపోయాడు. అది

అరణ్యం కాకపోయినా చుట్టుపట్ల చాలా దగ్గరగా ఏ ఊరూ, పల్లే లేదు. చీకటి దట్టంగా ఉంది. నక్కలు అరుస్తున్నాయి.

గమనాయాసం, చీకటీ, ఆకలీ శీతారామయ్యని బాధిస్తున్నాయి. మహాంధకారం ఆవరించుకున్న ఆనిర్జనప్రదేశంలో శీతారామయ్యకి భయంవేసింది. యిక్కడే యిలాఉంది కదా యిక మహారణ్యంలోనికి వెళ్ళి ఎలా ఉండగలను. పులులూ, సింహాలూ, పాములూ, ఎలుగ్గొడ్లు అమ్మ బాబోయ్! అనుకున్నాడు. నక్కలు విజృంభించి అరుస్తున్నాయి. శీతారామయ్య భయంతో గడగడ లాడుతున్నాడు, ముచ్చెమటలూ పోశాయి. వెర్రో మొర్రో యింటి దగ్గర ఉంటేనే నయమనుకున్నాడు. కాని... ఆ ఆఫీసూ, ఆ బండపనీ ఆ గయ్యాళిభార్యా, ఆమె గర్జనలూ తిరిగీ అక్కడకే... గత్యంతరం లేదు. లేకపోతే యిక్కడ ఒక్కక్షణమైనా ఉండగలనా... కదలే ఆకుకుకూడా త్రుళ్ళిత్రుళ్ళి పడుతున్నాడు. ఆ పరిస్థితిలో అతనికి నిద్దర ఏంపడుతుంది. క్షణమొక బ్రహ్మయుగంలా ఎప్పుడు తెల్లవారుతుందా ఎప్పుడు యింటికి పోతానా అని చూస్తున్నాడు... రేపు సాయంత్రానికి కాని యింటికి పోలేను. ఇంటికి వెళ్ళగానే 'రెండు రోజులనుంచీ ఎటుపోయావని' భార్య అడిగితే ఏం చెప్పడం. యదార్థంచెపితే దానిదగ్గర మరీ తేలికఐపోతానే ఊళ్ళోవాళ్ళంతా— తనపై సానుభూతి చూపించినవారు కూడా— నోట్లో గడ్డిపెడతారే. ఇక ఆఫీసుకు వెళితే అసలే మూలవ్యాధి అధికారి. ఇక పిడుగులు వర్షిస్తాడు. శలవు పెట్టకుండా రెండురోజులు పనిలోకి రానందుకు నిన్నెందుకు ఉద్యోగం నుండి తీసేయకూడ దని సంజాయిషీ అడుగుతే ఏమిటనడం. ఆలోచించి ఆలోచించి ఎంత తెలివితక్కువపని చేశానను

కున్నాడు. ఏ మనుకున్నా ఎంత విచారించినా గతించినదానికి ఏం చెయ్యగలం.

తెల తెల్లవారుతోంది. శీతారామయ్య యింటికి బయలు దేరాడు. అసలే అక్కుపక్షిలాటి మనిషి. అందుకు సాయం భోజనం లేదు. రాత్రిల్లా నిద్దరలేదు. నీరసంతో కాళ్ళు తేలిపోతూ ముందుకు సాగకుండా ఉన్నాయి.

ఊరు దగ్గరవుతున్నకొద్దీ గుండెలు గుభేలుమంటున్నాయి. పర్యవసానాన్ని ఆలోచిస్తూంటే కాళ్ళు వెనక్కి లాగుతున్నాయి.

రాత్రి పదిగంట లయ్యేసరికి యిల్లు చేరుకున్నాడు. యింటికి తాళంవేసుంది. భార్య ఏమైంది? ఎటుపోయింది. శీతారామయ్యకి మతిపోయింది. ఇరుగుపొరుగుల వాళ్ళని అడుగుతే బాగుణ్ణనుకున్నాడు కాని అంతాపడుకున్నారు. ఇప్పుడు గత్యంతరం ఏమిటి?

తన ఆఫీసులోనే గుమస్తా, తన హితాభిలాషిఅయిన సుబ్బా రావు యింటికి వెళ్లాడు.

ఎటుపోయావురా శీతారామయ్యా! నువ్వు పరారీ అయిపోయా వని ఊరంతా గగ్గోలుగా ఉంది. ఆఫీసరు అగ్గవుతున్నాడు. నీభార్య బెంగపెట్టుకుని పుట్టింటికి వెళ్ళిపోయింది. ఎటుపోయావురా అని సుబ్బా రావు అడుగుతూంటే ఏం సమాధానం చెప్పాలో శీతారామయ్యకి తెలియలేదు.

భార్యను వెంటనే వచ్చేమని ఉత్తరంవ్రాసి పడేసి ఆఫీసుకు వెళ్లాడు. నాలుగు చీవాట్లతో ఆఫీసుగండం తప్పిపోయింది.

వారంరోజులైంది. భార్యరాలేదు గాని భార్యకు జబ్బుగా ఉందనీ తనని వెంటనే రమ్మనీ ఉత్తరం వచ్చింది.

శలవుపెట్టి వెళ్లాడు. భార్యకు చాలా సుస్తీగానే ఉంది. రోజుకు రోజూ రోగం వృద్ధవుతోంది కాని తగ్గుముఖం కన్పట్టడంలేదు. వైద్యులుకూడా సాయశక్తుల కష్టపడ్డారు. కాని రోగానికి మందుంటుందిగాని యోగానికి ఉంటుందా ? పాపం సీతారామయ్యభార్య మరణించింది.

భార్యా వియోగంతో మరీ క్రుంగిపోయాడు సీతారామయ్య. ఏకాకివై మసులుకొస్తున్నాడు. కొడుకు యుద్ధంలో చేరిపోయాడు. భార్య మరణించింది. ఇల్లంతా బావురుమంటోంది. మసలడానికి భయంవేస్తోంది సీతారామయ్యకి. యితర దక్షతలేదు.

పాపం! సీతారామయ్య నిజంగా శాంతిశూన్యుడు. జీవితంతో పోట్లాడి మొండితేరిపోయాడు. భార్య ఎంత గయ్యాళిదైనా, కొడుకు ఎంతదుర్మార్గుడైనా వాళ్లు ఉన్నప్పుడుండే ఆనందంలో వెయ్యోవంతు యిప్పుడు లేదనుకుంటూంటాడు. తన నీడనీ, క్రీనీడనీచూసే యింట్లో మనుష్యులున్నారని కాలం గడుపుకువస్తున్నాడు. యింకా ఏఆశారేఖ అతన్ని కదలిస్తోందో.

లోకంలో సీతారామయ్యవంటి వ్యక్తులు వ్యక్తంగానూ, అవ్యక్తంగానూ లేకపోలేదు. వారినిచూసి సానుభూతి చూపడంకన్న మనం ఏంసహాయం వారికి చెయ్యగలం?

జీవితం.

పిల్లచచ్చినా పురిటివాసన పోదన్నట్టు సూర్యారావుకి ఉద్యోగం పోయినా ఉద్యోగకాలంలో అలవాటైన దురలవాట్లు మాత్రం పోలేదు. అఖండంగా ఐదు సంవత్సరాలపాటు వెలిగించిన చక్కని ఉద్యోగం అమాంతంగా పోయిననాడు నూతిలో గెంతేదామనిపించింది సూర్యారావుకి. ఎంతగౌరవం, ఎంతహోదా, ఎంత పలుకుబడి! అన్నీ ఒక్కసారి మంట కలిసిపోయాయి. కేవలం తనవల్లనే ప్రజలకి అన్నం దొరకుతోంది అని తనూహించుకున్న స్వర్ణదినాలు గతించాయి. ఎంతమంది ప్రజలు రేషన్ కార్డు కోసరం తన యింటిచుట్టూ, ఆఫీసు చుట్టూ తిరిగే వారు! ఎంతమంది వర్తకులూ, వ్యాపారస్తులూ చిత్తంచిత్తం అనుకుంటూ తిరిగేవారు!

నూరు చీవాట్లు ఒక్క బొబ్బట్టుతో సమానం కావు అన్నట్టు తనకి విసీ, వినిపించకుండా ఎంతమంది కాకికూతలు కూస్తే తనకేం, తనకి రావలసిన నాలుగు పైసాలూ వచ్చి యింట్లో పడుతూంటే! ఏనుగ వెళుతూంటే వెయ్యికుక్కలు మొరుగుతాయ్ అనుకునేవాడు.

సూర్యారావు మొదట్లో చాలా బుద్ధిమంతుడు. ఎలాగో కష్టపడి కాస్త చదువుకుని నిరుద్యోగి అయాడు. నిజానికి అతని వినయసంపత్తిని చూసే పక్కయింటాయన రేషన్ డిపార్టుమెంటులో ఉద్యోగం వేయించాడు. ఒక్కసంవత్సరం ఉద్యోగం చేసేసరికి సూర్యారావులో ఎంతో మార్పువచ్చింది. ఆ సంవత్సరంలో సూర్యారావు ప్రతియింటికి వెళ్ళి మనుషుల్ని లెఖ్ఖ వెయ్యడం, కార్డులు వ్రాసి యివ్వడం, రేషన్ షాపులూ, కాఫీహోటేళ్ళూ తనిఖీచేయడం, బియ్యంబస్తాలు మంజూరు చెయ్యడం, మొదలైన అన్ని ఉద్యోగాలూ చేశాడు. నలుగురితోనూ

పరిచయం అయింది. ఎవరితో ఏ విధంగా మాట్లాడాలో నేర్చుకున్నాడు. సొంతంతట తాను అడక్కుండానే నాలుగుపైసాలు జేబులో పడే చాకచక్యాన్ని నేర్చుకున్నాడు. "మీ యింట్లో తక్కువ మనుషులున్నారే, స్టేషన్ కాన్స్టేబుళ్ళు ఎక్కువమంది ఉన్నారు, కేసు పెడతా" నని పల్లెజల్ని; "బ్లాక్ మార్కెట్ చేస్తున్నట్టు నాకు తెలియకపోలేదు, ఆ లాభంలో వంతు పెట్టకపోతే షాపు నిలవదు" అని వ్యాపారస్తుల్ని బెదరించేసరికి నాలుగు రాళ్లు రావడంలో అభ్యంతరం ఏముంది? క్రమేణా సూర్యారావుకి ఏ వస్యం కొనుక్కోవలసిన అవసరంగానీ, కాఫీహోటల్కి వెళితే డబ్బు యిచ్చుకోవాలన్న బాధగానీ లేకపోయింది.

రెండు సంవత్సరాలు గడచేసరికి ఊళ్లో పెద్దమొనగాడైపోయాడు. చిన్నచిన్న వాళ్ళని లెఖ్ఖచెయ్యడం మానేశాడు. హేటూ, బూటూ, సూటూ వేశాడు. అలాంటివాళ్ళతోనే తిరుగుతూండేవాడు. కిళ్లీ, సిగరెట్టు, పేకాట దగ్గరనుంచి స్పెన్సర్కి వెళ్ళి బీర్ బుడ్డీ విప్పేదాకా వచ్చాడు. అయినా భార్యకి నగలూ, నాణేలూ చేయించకపోలేదు. చక్కటి మేడ కట్టిద్దామనుకున్నాడు కాని లోకానికి భయపడి ఆ ప్రయత్నంనుంచి విరమించుకున్నాడు. ఇలాంటి పరిస్థితులలో అతని ఉద్యోగం కాస్తా ఊడిపోయింది; ఉద్యోగం లేదు. ఉద్యోగకాలంలో సంపాదించుకున్న నాలుగుపైసాలూ పూర్తిగా ఖర్చయాయి. పైనుంచి పైసారాకపోయినా నిత్యజీవితావసరాలు తప్పుతాయా! పైగా వ్యసనాలు. భోజనం లేకపోయినా ఉండగలడుగాని వ్యసనాలు ఊరుకోనిస్తాయా? భార్య నగలన్నీ అమ్మేశాడు. సూటు మారిపోయి సాదాపంచలుదాకా వచ్చింది. సంసారం గడవడం కష్టంగాఉంది. మనోవ్యాధితో పిచ్చివాడల్లే తయారయాడు.

తన వెనకాల ఏ వ్యాపారస్తులు చిత్తం చిత్తం అనుకుంటూ తిరిగేవారో వాళ్ళదగ్గరికి వెళ్ళి ఏదైనా ఉద్యోగం యిమ్మని ప్రార్థిస్తే వారే

ఎంతో హేళనగా మాట్లాడేవారు. ఇప్పుడు సూర్యారావు దగ్గరవాళ్ళెందుకు భయపడాలి? అతని పరిస్థితి చూసి సానుభూతి చూపేవాళ్లకన్న నవ్వేవాళ్ళే ఎక్కువయారు. 'అయిందిరా అయ్యగారి ఉద్యోగం. ఇప్పుడైనా నెత్తిమీదికళ్లు క్రిందికి దిగుతాయేమో' అని అతని ముఖం ఎదుటే అనేవారు.

భార్యని పంపించమని ఎన్నిసార్లు ఉత్తరాలువ్రాసినా జవాబివ్వని సూర్యారావు, "మీ కూతురు మిమ్మల్నందర్నీ చూడాలని ఎంతో ఆతృత పడుతోంది. మీరు వచ్చి తీసుకు వెళ్లవచ్చు" నని ఉత్తరం వ్రాసేడు మావగారికి.

వారంరోజుల్లో మావగారు వచ్చారు. అల్లుడికి ఉద్యోగంపోయిందన్న విషయమే తెలుసుగాని వారి ప్రస్తుత పరిస్థితి ఇంత అధ్వాన్నంగా ఉందని సూర్యారావు మావగారికి తెలీదు. ఇల్లు అయ్యవారి నట్టిల్లులా వుంది. కూతురువల్ల మెల్లగా పరిస్థితి తెల్సుకున్నాడు. తెలియనివాళ్ళ దగ్గర గౌరవమర్యాదలు పోయినా ఫరవాలేదుగాని, తెలిసినవాళ్ళదగ్గర-అందులోను బంధువులదగ్గర-హీనంగా కనుపించడం ఎవరికైనా నికృష్టంగానే ఉంటుంది. సూర్యారావుకి ప్రాణాలు పోయినంత యిదిగా ఉంది.

సరిగ్గా ఆపూటకే బియ్యం నిండుకున్నాయి. పక్కయిళ్ళల్లో అప్పు పుట్టలేదు. సూర్యారావు భార్య కళ్ళంట నీళ్లు తిరుగుతున్నాయి; అంత కంట్రోలు రోజుల్లోనూ ఏ క్షణంలో చూసినా బస్తాబియ్యానికి తక్కువలేకుండా ఉండే ఇంట్లో బియ్యంలేకపోయాయి. అదిచూసి సూర్యారావు భరించలేక పోయాడు. ఇక మావగారికి ముఖం చూపించే కన్న చనిపోవడం మేలనుకున్నాడు.

'మీ నాన్నతో వెళ్ళిపో. తిరిగీ ఉద్యోగం సంపాదించుకుని నిన్ను తీసుకువస్తా'నని భార్యతో చెప్పి వెళ్ళిపోయాడు.

స ల హో.

రూపలావణ్య విభ్రమ విలాసాలతోనూ, నర్తన ప్రవర్తనల లోనూ మిన్నయైన తటిల్లతాదేవి గానంలో కూడా అందెవేసిన చెయ్యి. నేలమీద కూర్చునే ప్రేక్షకుడు మొదలు దేశంలో అన్నివిధాలా పెద్ద వారనిపించుకున్నవారి వరకూ ఆమె పేరు ప్రఖ్యాతులు తెలుసు. ఆమె

ప్రొడ్యూసర్లకి మూలధనం. డైరక్టర్లకి పలవరింత. ప్రేక్షకులకి మత్తుమందు. తారాపథంలో ఆమె ధృవతార. ఆమె యశశ్చంద్రికలు హిమవన్నగము కన్న ఉన్నతములై మిన్నుమిట్టుతున్నాయి. ఆమె మిస్ అవటం నిజంగా దేశం యొక్క అదృష్టం. ఆమె నివాసం 'స్వర్గవిలాసం'లో. సింహద్వారంవద్ద పహారా వారు కూడా ఉన్నారు. తరచూ ఎవరితోనూ మాట్లాడకుండా ఉండాలని ఆమె ప్రయత్నం కాని యీ పత్రికారచయితలూ; స్నోలూ, సబ్బులూ వాసననూనెల కంపెనీవాళ్లూ; ఇన్సూరెన్సు కంపెనీ ఏజంట్లూ ఆమెని బ్రతకనిస్తారా?

'మీ జీవిత రహస్యాన్ని కాస్త తెలియజేస్తే స్వర్ణాక్షరాలతో సండిపుటలమీద అచ్చువేయించి ప్రతివక్కంటికి నూరురూపాయలకి అమ్ముతాం ఏమంటారు?'

'మీ జీవితపర్యంతం సరిపోయే స్నోలూ, సబ్బులూ, తలనూనెలూ యిచ్చేపూచీ మాది. మీ అభిప్రాయాన్ని కాస్త యిస్తే'

'అధమం తమవంటి వాళ్ళు లక్షరూపాయలకైనా భీమా చేయించడం మంచిదంటాను. ఇతరుల కెవరికీ లేనటువంటి సదుపాయాలు మీకు చేయించే పూచీనాది. అంతే ఎమిటి! మాబోర్డాఫ్ డైరెక్టర్స్‌లో మిమ్మల్ని వేయించకుండా ఊరుకుంటానా.'

...మొదలైనవన్నీ ఆమె తరుచూ వినే మాటలు.

'ఫలానా నిధికి మీరొక వెయ్యి రూపాయలు సహాయం చెయ్యాలి' అంటూ వచ్చే వాళ్ళకు లెక్కలేదు.

చివరికి ప్రజలంతా ఏం అభిప్రాయపడ్డారంటే- ఇక ఆమె లేక పోతే యీ ప్రపంచమే లేదనీ, ఆమెకన్న గొప్పతార ప్రపంచంలో లేదని...

ఇంతెందుకు ఆమె లేకపోతే జీవితమే లేదు, ఫిల్ముసంస్థే లే దన్నారు చలనచిత్ర నిర్మాణకర్తలూ, భర్తలూ.

ఇలాటి పరిస్థితుల్లో హఠాత్తుగా తటిల్లత అతిరహస్యంగా పలా యనం చిత్తగించింది.

ఈ సంఘట్టన ప్రజల కేమీ అర్థంకాలేదు. దీంట్లోని ఆంతర్యం ఏమా అని పరిశోధనలు సాగిస్తున్నారు. నిరుద్యోగు లందరికీ యిదో ఉద్యోగమైంది. ప్రొడ్యూసర్లూ, డైరక్టర్లూ ముఖాలు వేల వేశారు.

తటిల్లత బాల్యజీవితగాథ మనకు అనవసరం గాన దానిని విప రించలేదు. తరువాత ఆమె యౌవ్వనాన్ని చూసి విభ్రాంతి చెందిన సుప్రసిద్ధుడునూ, సిద్ధహస్తుడునూ, హస్త లాఘవుడునూ ఐన ఆదర్శ దర్శక చూడామణి ఆమెని వెండితెరమీద కెక్కించి కనకాభిషేకం చేయించిన సంగతి సువిదితమే. ఆమె తెరమీద జీవితం కూడా అంద రకూ తెలిసినదే.

ఇప్పుడు అందరకూ వాంఛనీయమైనది ఆమె అంతర్ధానంలోని అంతరార్థం.

దినవారాలూ, నెలలూ గడచాయి. తటిల్లతని మరచిపోయేందుకు క్రొద్దిక్రొద్దిగా అలవాటు పడుతున్నా రందరూ.

అలాటి సమయంలో ఒక నటీకొత్త నటీమణి పట్నం వచ్చింది. దర్శకుల్ని సందర్శించింది. ఆమెలో తటిల్లత పోలికలు కన్పట్టంచేత

ప్రాచీనస్మృతులు ఊహాపథాల్లో రేగిన ప్రబుద్ధులు తటిల్లత నీకేం అవుతుందని అనకుండా ఉండలేకపోయారు. మా అక్క అంది. వెంటనే పాత్ర దొరికింది.

తటిల్లత వివరాల్ని అన్వేషిస్తున్న పరిశోధకులు యీమె చుట్టూ మూగారు. ప్రశ్నలుమీద ప్రశ్నలు కురిపిస్తున్నారు.

"మీకు స్వయంగా అక్కయ్య అయినప్పుడు ఆమె సంగతి మీకు తెలియకపోవడం వింతగా ఉంది."

"మా అక్కయ్య సినీమాల్లో చేరినప్పటినుంచి మాకు ఒకఉత్తర మేనా వ్రాయలేదు. ఒక సంవత్సరం క్రిందటమాత్రం స్విట్జర్లాండు వెళ్ళుతున్నానని వ్రాసింది. నాకు తెలిసినవిషయం అంతే.'

మిస్ తటిల్లత స్విట్జర్లాండులో ఉందని పెద్ద అక్షరాలతో ప్రకటించాయి పత్రికలు.

ఒక్క సంవత్సరంలో చెల్లెలుకూడా పెద్దతార అయిపోయింది. పత్రికారచయితలూ, భీమా కంపెనీ ఏజంట్లూ, స్నో, హెయిరాయిల్ కంపెనీవాళ్ళూ యీమె దగ్గరకే వస్తున్నారు.

ఒకనాటి సాయం సమయం. ఒక స్నో, హెయిరాయిల్ కంపెనీ వాడు ఆమె యోగ్యతాపత్రానికి ప్రాధేయపడుతున్నాడు. ఆమె మురిపిస్తోంది. యింటర్వ్యూకి వచ్చిన ఒక సినీఫాన్ వెయిటింగ్ రూములో కూర్చున్నాడు. ఇంతలో పోస్టుమాన్ ఉత్తరం తెచ్చాడు. ఆమె ఉత్తరం చదువుకుంది. మరొకసారి చదువుకుని ప్రారంభించింది. పెద్ద గొంతుకతో 'నీ స్నోలూ నీ వాసన నూనెలూ నా కక్కరలేదు. పో! వెళ్ళిపో! ఒక్కక్షణం ఇక్కడ ఉండకు" ఆ కంపెనీవాడికి ఏం అర్థమవలేదు. యోగ్యతాపత్రం అందుకోబోయే సమయంలో కథ అడ్డంగా తిరిగింది.

'ఊఁ! కదలవేం' రాక్షసుడల్లే గర్జించింది. ఏదో ప్రమాదం వచ్చిందని సినీఫాన్ పరుగెత్తుకు వచ్చాడు.

శ్రుతి మించిందని సోన్నవాలా దారితీశాడు.

'రేపటినుంచి వీళ్ళను రావద్దని బోర్డుకట్టెయ్యాలి' అంది.

'ఈ ఉత్తరం చూడండి'

'చెల్లెలికి వ్రాయించినది — నీ పేరు ప్రఖ్యాతులు విని చాలా సంతోషించాను. యింకా కీర్తి గణిస్తావని ఆశిస్తాను. స్వానుభవం మీద ఒక్క సలహా చెప్తున్నా. దాన్ని పాటించు. యోగ్యతాపత్రాల కోసం నిన్ను వేధించి నీకు సోన్నలూ, తలనూనెలూ ఎన్నో కంపెనీ వాళ్ళు యిస్తారు. అవన్నీ రాసుకోబోకు. అవన్నీ రాసుకుని రంభా ఊర్వశుల తలదన్ని తాటి ప్రమాణం లేవాలనీ, హాలీవుడ్ తారలు నన్నుచూసి తలలు వొంచుకోవాలనీ, జగదేకతారను నేనే అనిపించుకోవాలనీ, యిరవై నాలుగ్గంటలూ అదే పనిగా సోన్న పూతపై పూత పూస్తూ నూనెమీద నూనె రాస్తూ ఒక ప్రభాతాన అద్దం చూసుకునే సరికి 'పూతన నేనే' అనిపించింది. కేశాలు నెరసిపోయాయి. ముఖం వికృతమైంది. అద్దం గిరవాటువేశాను. ఎవరికీ తెలియకుండా బొంబాయి వచ్చా. అక్కడ చర్మరోగ వైద్యనిపుణులచేత చికిత్స చేయించుకున్నాను. లాభం లేకపోయింది. స్విడ్జర్లాండు పొమ్మన్నారు. ఇక్కడకు వచ్చేశాను. ఇంకా చికిత్స పొందుతున్నాను.

గ్రహించు,

తటిల్లతా నిషాని.

సానుభూతి.

ఇంట్లో కూర్చుని ఎనిమిదో ఎక్కం చదువుకుంటోంది లలిత. తల్లి చెరువుకి వెళ్ళింది స్నానానికి. ఎంచక్కా లక్కపిడతలుపెట్టి పొరుగింటి చిట్టిపిల్లతో ఆడుకోకుండా తన్ని యింట్లో కుక్కలు రాకుండా చూడమని చెప్పిపోయింది తల్లి. తల్లిదగ్గరభయంచేతో లేక యింటిమీద కాపీనంచేతో మహా బుద్ధిగా కూర్చుంది. ఇంతలో ముష్టిదాసరి వచ్చాడు—గుండాపుపంచా, పైమీదో ఉత్తరీయం, ఒకచేత్తో విసనకర్రా, మరోచేత్తో వంకలు తిరిగినవెదురుకర్రా, మెళ్లో తులసిపూసలూ నుదుట తిరునామాలూ, కుడిచెవి సందులో తులసిదళం చిన్న తలకట్టూ దానిమీద ఎర్రగా మెరుస్తున్న పెద్ద రాగిచెంబూ—ఈ వేషాన్ని చూసి మొదటి రోజుల్లో లలిత భయపడింది కాని అంతకంతకి చనువై అప్పుడప్పుడు వచ్చి పాడుతున్న పాటలు వింటూ ఆనందించేది.

దాసరి పాట వినగానే ఎక్కాలపుస్తకం ఒకమూల విసిరేసి గబగబ వీధిలోకి వచ్చేసింది.

"అమ్మా బియ్యం వెయ్యవ్" అన్నాడు దాసరి.

"ఓయ్! ఓయ్! ఒక్కపాట పాడవూ"

పాడతానంటూ భజగోవింద శ్లోకాలు ఆరంభించాడు.

లలిత బుద్ధిగా కూర్చుని వింటూ, ఏదో తెలిసినట్టు బుర్ర తిప్పుతూ, దాసరిచేతులు తిప్పుతూంటే తనూ చేతులు తిప్పుతూ, మధ్యమధ్య చప్పట్లు కొడుతూ, అప్పుడప్పుడు భజగోవిందం అంటోంది'

ఇలా దాసరిపాటలో తన్మయత్వం పొందిన లలితకి "ఔనే లలితా! ఇంట్లో ఉండమంటే ఎటుపోయావే! అదేం కాళ్ళో ఒక్కక్షణం

నిలవ్వు. అయ్యయ్యో! వెధవకుక్క యింట్లో దూరింది. ఛీ! ఛీ!!" అని గర్జిస్తున్న తల్లి ఆటంకమైపోయింది. గబగబ ఇంట్లోకి పోయింది.

ఆ గాలి తనమీదికి తిరుగుతుందేమో నని దాసరి బియ్యంమాట మరచిపోయి చల్లగా జారిపోయాడు.

ఆ తప్పుకి నాలుగు చీవాట్లుమాత్రం తగిలేయి లలితకి. తల్లి మడిలో ఉండబట్టి దెబ్బలు తగల్లేదుకదా అని సంతోషించి మూలనున్న ఎక్కాలపుస్తకం తీసి మళ్ళీ కూర్చుంది బుద్ధిగా.

తర్వాత అప్పుడప్పుడు దాసరి వస్తూండేవాడు. పాట విని ఆనందించి యథోచిత సత్కారం చేస్తూండేది లలిత.

ఇంతలోనే తల్లితో కూడా తాతగారింటికి వెళ్ళింది. అక్కడ కూడా దాసర్లు వచ్చేవారు. వాళ్ళచేత కూడా లలిత పాడిస్తూండేది కాని వాళ్ళపాట అంతగా నచ్చలేదు.

"భజగోవిందం పాటరాదూ" అని అడిగేది. వాళ్ళూరుకునేవారు.

"మా వూళ్ళో మాంచిదాసరున్నాడు. బాగాపాడతాడు. మీకు తెలుసునా అతన్ని" అనేది.

ఆ దాసరి చాలా మంచివాడనీ, చాలాపాటలు బాగా పాడతాడనీ లలిత అభిప్రాయం.

ఆ భజగోవిందశ్లోకాలు విందామని ఉండేది కాని యెవరికీరాదు. మళ్లా వాళ్ళూరు పోతే బాగున్ననుకుంది.

ఒక నెల పోయాక లలితా, తల్లీ వాళ్లూరు వెళ్ళిపోయారు.

రోజూ ఆదాసరికోసం చూస్తూండేది. కాని ఆదాసరి రాలేదు. ఒకనాడు ఒకకుర్రదాసరి మాత్రం వచ్చి బియ్యం వెయ్యమన్నాడు లలితని.

"పాటపాడితే బియ్యంవేస్తా" నంది.

"పాటలురాకపోతే బియ్యం ఎవరువేస్తా"రంది మూతి తిప్పుతూ.

కుర్రదాసరి మాట్లాడలేక పోయాడు.

"పోనీ. భజగోవిందంపాటలు పాడుతూంటాడు ఆ పెద్దదాసరి నీకు తెలుసా ?"

"ఆ! మానాన్నే"

"అతనెందుకు రాలేదు ?"

"చచ్చిపోయాడు"

"అయ్యో! పాపం! రామ! రామ!" అంటూ ఒక పిడికెడు బియ్యం తెచ్చివేస్తూ "మీనాన్నొస్తే ఇంకా బియ్యం యిద్దు"నంది.

నవ్వే పువ్వులు.

రెండు వేడిహృదయాల మధ్య నలిగిన కుసుమాలు వాడి వాసన వీడి వెలవెల పోతున్నాయి. కిటికీ రెక్కల్లోంచి లేత సూర్య కిరణాలు కనకాంగిని తట్టి లేపుతున్నాయి. నిద్రమత్తులో తెలివితెచ్చుకుని బద్ధకంగా ఒళ్ళు విరిచింది. నలిగిన సంపంగి పువ్వులు జడముడిలో నుంచి రాలిపోయాయి. కనకాంగి కళ్ళుమూసి ఒళ్ళు విరచి ఆవలించింది. కళ్ళు నులుపుకుని లేచి ఎదురుగా ఉన్న శ్రీకృష్ణుని పటానికి నమస్కరించింది. పక్కనున్న నిలువుటద్దంలో తన ప్రతిబింబాన్ని చూసుకుంది. ఏదో అసహ్యత లోన ఆవరించి చరచరా వెళ్ళిపోయింది.

ముసలమ్మ తెచ్చిన కాఫీ త్రాగి పడక కుర్చీలో కూర్చుంది. రాత్రి తానను భవించిన బాధా యాతనా స్ఫురించాయి. ఒళ్ళునొప్పి, కళ్ళమంట, కాళ్ళపీకు, శరీరాన్ని ముద్దచేసినట్టు—ఏవో బాధలు. జీవితంలో అనుభవంలేని బాధలు. ముసలమ్మను కేకవేసి మరోకప్పు కాఫీ తెప్పించుకుని త్రాగింది. నిలువుటద్దంలో తిరిగీ తన ప్రతిబింబాన్ని చూచుకుంది. ఏదో నీరసం. ముఖకమలంలోని జీవకళలు పోతున్నాయా అనే భ్రమ. అద్దంముందు మరి నిలబడలేక పోయింది. అతి నీరసంగా వచ్చి కుర్చీలో పడ్డది.

గతించిన గాధల్ని సింహావలోకనం చేసుకునేసరికి కనకాంగికి ఆశ్చర్యం వేసింది. భయంతో కూడిన ఆశ్చర్యం. తొల్లిటి రోజుల్లోని ఉత్సాహం, ఉద్రేకం, సౌందర్యం, తళతళ ఏమయాయ్? నిరుత్సాహంతో కళ్ళు జిగ్గుమన్నాయి. ఫెడీమని లెంపకాయ కొట్టినట్టయింది.

మానవ హృదయాల లోతుల్ని రీతుల్ని, ఆరు సంవత్సరాల నుంచీ చూస్తోంది. ఎంత మందినో తనముందు ఆడించి ఆడించి బుట్టలో

వేసి విసిరేసింది. గజ్జెకట్టి నాట్యమాడి రూపాయల గలగలతో పెట్టెలు నింపుకుంది. కాని యీ విధంగా యెప్పుడూ వ్యాకుల పడలేదు.

గతించిన రాత్రి సంఘటనే కనకాంగి హృదయంలో కల్లోలం. సాయంకాలం బాగా అలంకరించుకుని వీధి గుమ్మానికి ఆనుకుని నిల బడింది. ఒక పఠాన్ సైనికుడు—వస్తాదులాంటి వాడు—బాగా కం డలు తిరిగినవాడు—కనకాంగిని చూశాడు. చూపులతో ఆహ్వానిం చింది కనకాంగి. అందుకే అతడూ వచ్చింది. వెళ్లాడు. ఆమె సౌంద ర్యాన్ని పీల్చి పిప్పిచేశాడు. డబ్బు అడిగేసరికి చితుకగొట్టి వెళ్లి పోయాడు.

కనకాంగి ఓడిపోయింది. తల పోయినంత అవమానం. తలయె త్తుక తిరగడానికి ప్రాణాలు పోతున్నాయి. తన వృత్తిమీద విపరీత మైన రోత పుట్టింది. జీవితంమీద విరక్తి పుట్టింది. యిక ఏమైనా ఆ వృత్తివల్ల జీవనం గడపకూడదని నిశ్చయించుకుని భావి జీవిత నిర్వహ ణానికి పునాదులు త్రవ్వుతోంది. ఇంతలో కనకాంగి అన్న తూలుకుం టూ, తూలుకుంటూ వచ్చి వందరూపాయిలు కావాలన్నాడు. పరమ త్రాగుబోతు. జూదగాడు. డబ్బు అవసరం వచ్చినప్పుడల్లా చెల్లెలు దగ్గరకు వస్తాడు. చెల్లెలు డబ్బు యివ్వకపోతే బాకు తీస్తాడు. వాడి బాధ పడలేక అడిగినంతడబ్బూ యిస్తుంది కనకాంగి. వాడే లేకపోతే కనకాంగి యీపాటికి కనక హర్మ్యాలు కట్టించేది అనేవారు. నిజం కూడా అంతే. అన్నయ్య హుంకరించాడు. కనకాంగి తాళాలు విసి రింది. పెట్టి ఉత్తడిచేసి జేబు నింపుకుని అతి వినయంగా తాళాలు యిచ్చేశాడు.

'అన్నయ్యా' అంది.

వెళుతున్నవాడు తిరిగి వచ్చి చెల్లెలు దగ్గర నిలుచున్నాడు.

'రేపటినుంచి మరి డబ్బుకోసరం మాత్రంరాకు' అంది.

'ఏం' అన్నాడు గట్టిగా.

'ఈరోజుతో యీవృత్తి మానేస్తున్నా'

'అంతప్రమాదం ఏం వచ్చింది ... నన్నేమాయ చేద్దామనుకుంటున్నావా పిచ్చిదానా !'

కనకాంగి ఏడుస్తూ కూర్చుంది.

'నాకు తొందరగా పనుంది. తిరిగీ వస్తాలే' అనుకుంటూ వెళ్ళిపోయాడు.

'జ్ఞానం లేని మనిషి. ఉత్త పశువు' అనుకుంది కనకాంగి.

మూడు గంటలైంది. కనకాంగి భోజనం చెయ్యలేదు. ముసలమ్మ రెండుమూడుసార్లు వచ్చింది కాని లేపటానికి ధైర్యంచాలక వెళ్ళిపోయింది. తిగిగీ ముసలమ్మ వచ్చేసరికి కనకాంగి లేచికూర్చుంది.

'లే అమ్మా ఒక్క మెతుకు తిందుగాని'

'కొద్దిగా కాఫీ చేసి తీసుకురా'

ముసలమ్మ కదల్లేదు.

'ఏమిటాలో చిస్తున్నావు ?'

'కాఫీగుండా, చక్కెరా రెండూ నిండుకున్నాయి. యింకా...

'బియ్యంకూడా అయిపోయాయి. ఈరోజుతో వారం ఆఖరు !

కనకాంగి లేచి పెట్టెతీసి చూచింది. ఒక్కదమ్మిడీ కూడా లేదు. చాలా విచారించుకుంది.

సాయంత్రం అయింది. మరునాటి భోజనానికి ముస్తాబై వీధి గుమ్మందగ్గర నిలుచోక తప్పిందికాదు, కనకాంగికి.

రెండు వేడి హృదయాల మధ్య నలగడానికి సిద్ధంగా ఉన్న కుసుమాలు వికట మందహాసాలు చేస్తున్నాయి.

పిల్ల నచ్చింది.

ఆ సన్నటి పొడుగాటి వ్రేళ్లు వీణా తంత్రులమీద అతి తొందరగా నాట్యం చేస్తూంటే కుటుంబరావుకు ఎవరో తన నరాలు పట్టుకు లాగుతున్నట్టనిపించింది. నాగస్వరం వింటూన్న పాముల్లే ఆ అమ్మాయి గానంతో తన్మయత్వం పొందాడు.

అమ్మాయి గానం ఆపడంతో కుటుంబరావు మామూలు ప్రపంచంలో పడ్డాడు. అమ్మాయిని చూశాడు. ఆమె విశాల నేత్రాలూ, గులాబీ చెక్కిళ్లూ, మల్లె మొగ్గలల్లే పలువరుసా అతన్ని ఆకర్షించాయి. మొత్తానికి అమ్మాయి బాగానే ఉందనుకున్నాడు. అతని హావభావాల్ని గమనిస్తూన్న అమ్మాయి తల్లిదండ్రులూ, కుటుంబరావుతో వచ్చిన స్నేహితుడూ, కుటుంబరావుకి పిల్ల నచ్చింది అని స్థిరపరచుకున్నారు.

"ఇంటికివెళ్లి జాబు వ్రాస్తాం" అంటూ కుటుంబరావు స్నేహితుడు, అమ్మాయి నాన్నగారితో చెప్పి కుటుంబరావుతో కూడా బయలు దేరాడు.

♦ ♦ ♦ ♦

"పిల్ల నచ్చిందిరా?" అన్న ప్రశ్నకి "ఆఁ" అన్న జవాబు వచ్చేసరికి కుటుంబరావు తల్లికీ, తండ్రికీ పట్టరానంత ఆనందం కలిగింది. ఆ మాట కుటుంబరావు నోటివెంట ఎప్పుడైనా వస్తుందా అని ఎంతో కాలంనుం[illegible]దురు చూస్తున్నారా ముసలి దంపతులు. అసలు మొన్న[illegible]న్నటి వరకూ పెళ్లి చేసుకునేందుకే అతను యిష్టపడలేదు. దాని[illegible]గిన కారణం లేకపోలేదు. తన తమ్ముడు కూతుర్నిచ్చి కుటుం

భద్రావుకి పెళ్లి చేద్దామని కుటుంబరావు తల్లి ఉద్దేశం. తండ్రికూడా "మేనరికం చేసుకుంటే మంచిదే" అనేవాడు. కాని కుటుంబరావుకి, ఎంతమాత్రం యిష్టంలేదు. 'ఆ కురూపిని—స్ఫోటకపు చింతమొద్దునా పెళ్లాడ్డం!' అనుకునేవాడు. అందువల్ల తల్లిదండ్రుల వద్ద భయంచేత నయితేనేం, లేక గౌరవంచేత నయితేనేం, లేక సిగ్గుచేత నయితేనేం ఆ విషయం చెప్పలేక అసలు పెళ్లే చేసుకో ననేవాడు. తరువాత ఉద్యోగం అవాలనీ, ఆతరువాత ఉద్యోగం ఖాయం అవాలనీ, యిలా వాయిదాలు వేస్తూ వేస్తూ చివరకు వాయిదాలు వెయ్యలేని పరిస్థితిలో పడ్డాడు. తల్లిదండ్రులు ఎప్పుడూ అదేమాట పట్టుకున్నారు. చివరకు ఒకనాడు తన మిత్రుడిద్వారా తాను మేనరికం చేసుకోనని తెలియు జేశాడు. తల్లీదండ్రీ కొద్దిగా విచారించినా కొడుకు తలమీద నాలుగు అక్షతలు వేయటంకన్న యీజన్మకి కింకేం కావాలనుకుని పై ప్రయ త్నాలకు ఉపక్రమించారు.

"మీరు కూడా ఒకసారి పిల్లని చూచిరావటం మంచిది." అన్నాడు కుటుంబరావు స్నేహితుడు.

"మే మెందుకు బాబూ! పెళ్లాడి పోషించవలసినవాడు వాడు. వాడికి నచ్చాలిగాని......" అన్నారు కుటుంబరావు తల్లిదండ్రులు.

♦ ♦ ♦ ♦

కట్నాలూ, కానుకలూ, లాంఛనాలూ, వాంఛితాలూ వగైరా విషయాల్లో ఒప్పందల అయాక ఉభయ పక్షాలవారూ ఒక సుముహూర్తాన పెళ్లిచేయడానికి నిశ్చయించారు. శుభలేఖలు నాలుగుదిక్కులా ప్రయాణం చేసినయ్.

♦ ♦ ♦ ♦

శుభలేఖ చూసిన తరువాత జానకిరామయ్య మనస్సు చివుక్కు-మంది. ఈవిషయం తెలిశాక అతనిభార్య చీదరించుకుంది. కూతురు చిన్నబోయింది. మేనల్లుడు తన్నిలా పరిభవిస్తాడని ఎప్పుడూ అనుకోలేదు, జానకిరామయ్య. 'బాహ్య సౌందర్యాన్ని చూసి మోసపోవడం నేటి యువకులకి పరిపాటైంది' అనుకున్నాడు.

♦ ♦ ♦ ♦

వైభవోపేతంగా జరిగిన వివాహ మహోత్సవంలో సకుటుంబముగా వచ్చిన జానకిరామయ్యకూడా ప్రముఖపాత్ర వహించి, ఏ కోపం లేకుండా, దిగ్విజయంగా వివాహాన్ని చేయించాడు. అతను చూపించిన శ్రద్ధకీ, అభిమానానికీ కుటుంబరావుకి చిన్నతనం వేసింది. తన మేనమామ యింత యిదిగా సహాయ పడతాడని కుటుంబరావు అనుకోలేదు. జానకిరామయ్యని అంతా ఎంతో ప్రశంశించారు.

♦ ♦ ♦ ♦

సంసారిక రంగంలో తమతమ పాత్రల్ని పూర్తిగా అర్థం చేసుకుని, పవిత్రమైన ఎగుడుదిగుళ్లూ లేకుండా జీవిస్తున్నారు కుటుంబరావూ, భార్యా.

కాని ఒక సంవత్సరం తర్వాత జరిగిన విషాద సంఘటనమాత్రం కుటుంబరావు మనస్సుని వ్యాకులపరచింది. దాంతో అతనిలోని తృప్తి కాస్తా పెద్ద దెబ్బతిన్నది. దానికి తనూ బాధ్యుడుకాదు; తనభార్యా బాధ్యురాలు కాదు. కేవలం దైవికంగా జరిగింది. కాకపోతే తన భార్యకి స్ఫోటకం రావాలని తను కోరుకుంటాడా లేక ఆమే కోరుకుం

టుందా? యిప్పుడు తనభార్య కురూపి. అచ్చంగా తన మేనమామ కూతురల్లే ఉంది. కాని దైవికంగా జరిగినదానికి తానేం జేస్తాడు? ఏం చేయగలుగుతాడు?

"నీ జాతకంలో నీకు కురూపి భార్య అనే వ్రాసిఉంది" అని సహృదయంగా అన్న మేనమామకూతురు మాటలతో తనభార్య మరీ వికృతంగా కనిపించింది కుటుంబరావుకి.

అంతకన్న మరే కోపంలేదు. అదైనా వారి దాంపత్యాని కేమంత పెద్ద అవరోధంగానూ లేదు.

ఇప్పుడు కుటుంబరావు పిల్లల తండ్రయ్యాడు. ఇప్పుడూ భార్య వీణమీద పాడుతూంటుంది. ఆమె సన్నటి పొడుగాటి వ్రేళ్లు వీణా తంత్రులమీద అతి తొందరగా నాట్యం చేస్తూంటే కుటుంబరావుకు ఎవరో తన నరాలు పట్టుకు లాగుతున్నట్టనిపిస్తుంది. నాగస్వరం వింటున్న పాముల్లే భార్యగానంతో తన్మయత్వం పొందుతాడు. కాని అంత తన్మయత్వంలో కూడా ఆమె ముఖాన్ని మాత్రం చూడలేడు.

వాడిన రోజా.

రోజమ్మ మృదుల హస్తాల్లో యెంతోమంది రోగులు ఆరోగ్యవంతులయ్యారు...

...రోజమ్మ నర్సు; ఉడికి పొంగిపోతూన్న ఆ యౌవ్వనంలో ఎంతోమంది పురుషుల్ని చూసినా మనస్సు చలించలేదు; కాని కుటుంబరావు తనచేతుల్లో కళ్లు విప్పి దైనందిన ఆరోగ్యం పొందుతున్నప్పటి నుంచీ ఆమెలో మార్పు వచ్చింది... ఏదో పురాతన సంబంధం తమ మధ్యవుందనే భావించుకొని అతనిమీద వ్యామోహ పడసాగింది. అతని నీరసంతోపాటు ఆమె మనోదృఢత్వం పోయింది.

కుటుంబరావు వైద్యశాలనుండి విముక్తి పొంది స్వగృహం చేరుకున్నప్పుడు రోజమ్మకూడా స్టేషన్‌కి వెళ్లింది. ఆమె దీనమైన చూపులకి ఆమె చేసిన పరిచర్య జ్ఞప్తికి తెచ్చుకుని కృతజ్ఞతాపూర్వకంగా ఒక పెద్దనోటు అందివ్వబోయేసరికి "మీ డబ్బు నన్ను తృప్తిపరచలేదు. నన్ను మరచిపోకుండా వుంటే చాలు. ఇంతకన్న ఎక్కువ కోరిక కోరను." అని కనులనుండి రెండు బాష్పబిందువులు రాల్చేసరికి కుటుంబరావుకు ఏదో అయినట్టయింది. వీరి ఇష్టంమీదే రైలు కదలవలసి వస్తే కొన్ని యుగాలదాకా కదలదు. గార్డు పచ్చజండా సలక్షణంగా ఊపుతున్నప్పుడు రోజమ్మ హృదయంలో ప్రళయం రేగినట్టయింది. రైలుబండి కనుచూపుమేర పోయేవరకూ అటువైపే చూస్తూ కుటుంబరావు చిరునామాను చూచుకుంటూ తిరుగుముఖం పెట్టింది.

నాటినుండి రోజమ్మలో పూర్వపు ఉత్సాహం, చురుకుతనం, నియమిత కార్యక్రమాల్లో ఆసక్తి మందగించాయి. ఒకటి రెండు సార్లు అధికారులచేత మాటలుకూడా పడవలసివచ్చింది, అశ్రద్ధవల్ల.

ఈ పరివర్తనకి కారణం గ్రహించుకునేశక్తి కూడా లేదామెకి. కుటుంబ రావుకి రెండుత్తరాలు రాసింది. సకాలంలో వచ్చిన జవాబులు చూసి సంతోషించింది. కుటుంబరావు తన్ని మరచిపోలేదుకదా అని ఆనందించేది. చివరికి ఈ ఉద్యోగం మానేసి కుటుంబరావు దగ్గరకిపోయి అతని దగ్గరే వుండిపోదామనుకుంది. కాని అత నేమనుకుంటాడో అని భయపడి విచారించుకునేది.

కుటుంబరావు ఇంటికి వెళ్లేడన్నమాటేగాని స్టేషన్ దగ్గర రోజమ్మ అన్నమాటలు మనస్సుని నాటుకోవడంవల్ల తరచూ ఆమె గురించి యోచిస్తూ వుండేవాడు. ఆమెఆదరాభిమానాలు లేకపోతే ఇంకా తను హాస్పిటల్‌లోనే వుండిపోవలసి వచ్చునేమో అనుకున్నాడు. ఆమె చేసిన అపార పరిచర్యకు తనుసర్వదా కృతజ్ఞుడుగా ఉండాలనుకున్నాడు. అహోరాత్రాలు రోగుల కెంతసేవ చేస్తున్నారు? ఎంత బంధువులైనా అలా చెయ్యగలరూ!!

కుటుంబరావు డబ్బున్నవాడు. చదువుకున్నవాడుకూడా. అతని కతనే పెద్ద. బంధువుల్ని నమ్మడు. పైపెచ్చు విరోధం అసహ్యం. డబ్బు చాలా వుందని ఉద్యోగ ప్రయత్నం చెయ్యలేదు. కాని వివాహం చేసుకోమని ఇచ్చిన సలహాలనీ, వచ్చిన ఉత్తరాలనీ చిత్తుకాగితాల బుట్టలలో పారేశాడు. "ఎన్నాళ్లీ హోటల్ భోజనం సాగిస్తావ్? ఇల్లు ఇల్లాలూ అన్నారు. అందుచేత ఒకింటి వాడివవు. 'ఊఁ' అన్నావా రంభలాంటి పిల్లల్ని పెద్ద కట్నాలతో రప్పిస్తాను" అనిచెప్పిన మిత్రుడుమీద కోపగించుకున్నాడు. ఆదెబ్బతో ఎవరూ పెళ్లిచేసుకోమని చెప్పడం మానేశారు.

హోటల్ మీల్సు పడక ఓ వంటవాణ్ణి పెట్టాడు. కాని వంటవాళ్లకి సహజ జాడ్యమైన దెబ్బలాటతో పనినుండి మాన్పించేసేడు. తిరిగీ హోటల్ భోజనం ఆరంభించేడు. కాని అది తన ఆరోగ్యానికి భంగ

పడుస్తున్నాడనే దృఢనమ్మకం వచ్చిన తర్వాత పెళ్లి చేసుకుంటే బాగుణ్ణనే ఉద్దేశం కలగకపోలేదు. స్నేహితులతో చెప్పేందుకు సిగ్గనిపించింది. ఆసమయంలో ఎవరైనావచ్చి సహాయం చేస్తే బాగుణ్ణనుకున్నాడు. కాని ఎవరు వచ్చేవారు ??

రోజమ్మకి ఉత్తరం వ్రాస్తే వస్తుందేమో అనుకున్నాడు. కాని అన్యథా భావిస్తుందేమోనని వూరుకున్నాడు. చివరికి ఓనాడు మహా ధైర్యంతో "భోజన సౌకర్యం సరిగా లేనందున నా ఆరోగ్యం తిరుగ చెడుతున్నట్లు కనిపిస్తోంది. మీరు వీలైనంత త్వరలో కొన్నాళ్లు సెలవు పెట్టి వస్తే నా ఆరోగ్యాన్ని కాపాడినవా రవుతారు. ఒకసారి నన్ను మృత్యుముఖంనుండి రక్షించారు కాబట్టి మీనుంచి నా ప్రాణాలు నిలబడతాయని నమ్మకం" అని వుత్తరం వ్రాసి పడేశాడు.

అటువంటి అవకాశానికే రోజమ్మ ఎదురుచూస్తున్నా కుటుంబరావు వుత్తరం అందినతర్వాత వెళ్లడానికి కొద్దిగా జంకింది. కాని అతని ఆరోగ్యం పూర్తిగా చెడిపోతే మరీ నష్టమని ఈ సమయంలోనే వెళితే చాల బాగుంటుందని నిశ్చయించేసుకుని రెండు నెలలు శెలవుపెట్టింది. వారంరోజులకి సెలవు మంజూరైన తరువాత రోజమ్మ బయల్దేరింది. ఫలానా దగ్గరకి వెళుతున్నానని ఎవరితో చెప్పకపోయినా నలుగురూ యేమనుకుంటారో అనే అనుమానంతోనే రైలెక్కింది.

నిర్ణీతస్థలంలో రైలాగింది. కుటుంబరావు రోజమ్మకు స్వాగతమిచ్చాడు. ఇప్పుడతనితో మాట్లాడేందుకి సిగ్గుపడింది. కుటుంబరావుకీ ఆలాగే అనిపించింది.

"అంత నీరసించకపోతే నాల్గురోజులు ముందుగా ఉత్తరంరాస్తే ఏం పోయె ?" అంది.

"మీరు వస్తారని నమ్మకం ఏంటి ?" అన్నాడు.

ఒక్కక్షణం వూరుకుని "మందు పుచ్చుకుంటున్నారా ?" అంది.

"లేదు."

"ఏం ?"

"మీరొస్తే నేగాని..."

గర్వంతోకూడిన చిన్న మందహాసం చేసింది.

మేడముందు జట్కా ఆగింది. జట్కావాడి కిరాయి ఇచ్చేసి యిద్దరూ లోనికి పోయినారు. స్వంత మేడే కామోసు ననుకుంది రోజమ్మ లోలోపల.

మారంరోజు లయేసరికి కుటుంబరావు స్థితిగతులు రోజమ్మకి బాగా అర్థం అయ్యాయి. ఏమనుకుంటుందోనని కుటుంబరావు తెప్పిస్తున్న కేరేజీభోజనం వద్దని చెపుదామనుకుని "నాచేతి భోజనం మీకు పనికిరాదనుకుంటాను" అంది.

"ఎవరన్నారు ?"

"ఒఖరనే దేమిటి ? మీరు తెప్పిస్తున్న కేరేజీ చెప్తోంది"

"నా కటువంటి పనికిరాకపోవడా లెప్పుడూ లేదు."

"అయితే ఎందుకు మాన్పించరూ ?..."

"............"

"ఈ రోజునుంచీ మాన్పించండి."

"మిమ్మల్ని కష్టపెట్టడం నా కిష్టంలేదు."

"కష్టపెట్టడ మేమిటి ? అడ్డమైనతిళ్ళూ తింటే ఆరోగ్యం చెడి పోదూ ?"

కుటుంబరావు వూరుకున్నాడు. మర్నాడునుంచీ రోజమ్మ వంట ప్రారంభించింది.

కుటుంబరావు ఆరోగ్యం రోజురోజుకూ బాగుంటోంది. ఇంకా

ఔషధసేవ చేస్తూనే వున్నాడు. ఇంతలో రోజమ్మ శెలవు పూర్తికా వచ్చింది.

"నే నింక వెళ్ళిపోవాలి."

ఊరుకున్నాడు.

"నా సెలవు పూర్తి అవుతోంది. ఎల్లుండి డ్యూటీలో ప్రవేశించాలి."

"మరో రెండు నెలలు పొడిగించలేరూ" అన్నాడు దీనంగా.

"అక్కడికి వెళ్లి పొగిడించివస్తా"

"వెళ్ళక తప్పదన్న మాట"

"వెళ్ళాలి"...

"..........."

"తిరిగి త్వరలో వస్తా."

"పోనీ ఆ వుద్యోగం మానేయకూడదూ...?"

"మానేసి...?"

అంతచులకనగా జవాబిచ్చే ప్రశ్న కాదనుకున్నాడు. ఒక్కక్షణం ఆలోచించి "ఇక్కడ వుండిపొండి" అనగలిగాడు ఎంతో ప్రయత్నంమీద.

"ఏమైనా ఒక్కసారి వెళ్ళాలి"

బలవంతం చెయ్యడానికి నాకేం అధికారం వుంది అనుకున్నాడు.

కొంతసేపు పోయాక "పోనీ మీరుకూడా పూర్తిగా నయమయాక ఒచ్చేదురు గాని..."అంది.

"మళ్ళీ హాస్పిటల్ లోకా..."

"ఏం అంత భయం" అని నవ్వింది.

"మరి రాలేను. మీరే త్వరలో..."

"మీరు అనడం మానలేరూ?"

"క్షమించండి."

"అదుగో మళ్ళీ 'అండీ' ట"

"అబ్బబ్బ!"

కుటుంబరావు ఆలోచిస్తున్నాడు రోజమ్మ వెళ్ళిపోతే ఎలాగ అని. రోజమ్మకి తెలుసు తనగురించే ఆలోచిస్తు న్నాడని. అతనెంతో బలవంతం చేస్తే వుండిపోదామను కుంది. ఇంతకన్న ఏం అనగలనని అతననుకున్నాడు. ఈ సంశయం ఇలా వుండగానే రోజమ్మ ప్రయాణం సాగించింది. దీనంగా స్టేషన్ నుంచి తిరుగుముఖంపెట్టాడు కుటుంబరావు.

ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు ఇరువురి మధ్యా జరుగుతున్నాయి కాని రమ్మని గట్టిగా అతనూ వ్రాయలేదు. అతను వ్రాయందీ నేనెందుకు వెళుతానని ఆవిడా వెళ్ళలేదు.

దీర్ఘాలోచనలవల్ల రాత్రులు నిద్రపట్టకా, తింటున్న భోజనం పడకా, కుటుంబరావు ఆరోగ్యం పూర్తిగా చెడిపోయింది. మతికూడా చెడిపోయిందేమో అని అప్పుడప్పుడూ అనుకునేవాడు. ఆఖరుకి బ్రతుకుమీద ఆశకూడా వదలుకున్నాడు. హఠాత్తుగా ఒకనాడు నిలబడ్డ పాళంగా పడిపోయాడు. దాంతో అతనికున్న గుండెవడ బైటపడితరుచు కనిపిస్తూ ఉచ్ఛస్థితిలోనికి వెళుతూంది. చివరకి నాలుగడుగులు నడవడం కూడా కష్టమయింది.

ఒకరోజున "నేను మృత్యుకవాటం వద్ద కనిపెట్టుకునివున్నాను. తక్షణం వస్తే నా చరమదశ చూడగలుగుతావు" అని వ్రాసి ఫర్లాంగు దూరంలో వున్న పోస్టుడబ్బాలో పడేసివచ్చాడు. ఆఉద్రేకంలో

ఆవేదనలో, ఆ అలసటలో గుండె నొప్పి హెచ్చి అలా పడి పోయాడు.

వ్యామోహం పట్టలేక కుటుంబరావు ఉత్సవం చేరకుండానే రోజమ్మ వచ్చేసింది. విషమస్థితిలో వున్న కుటుంబరావుని చూసి కం గారుపడి మొహంమీద నీళ్లు జల్లి తన తొడమీద అతని బుర్రపెట్టి విసురుతోంది. ఓ పదినిముషాలకి కుటుంబరావు కళ్లువిప్పి రోజా... వచ్చేవా..." అని పెద్ద కేక వేసి అలా పడిపోయాడు.

"జీవించడం అలవాటు, చావడంవిధి. ఇటువంటి విషాదఘట్టా లని ఎన్ని చూడలేదు. తెలిసినదానివి నువ్వూ ఇలా విచారిస్తే ఎలా" అని అంతరాత్మ ఓదార్చింది.

పాపం, నటీమణి!

నటీమణి పోయింది. చనిపోయింది. పత్రికల్లో తాటికాయంత అక్షరాలతో ప్రకటింపబడింది. దర్శకులు కంట తడిపెట్టారు. ప్రొడ్యూసర్లు గుండె బాదుకున్నారు. కవులు పద్యాలు వ్రాశారు. చాలామంది సానుభూతి చూపినట్లు పత్రికలు సాక్ష్యం. మొత్తంమీద ఆమె మరణం దేశం మనస్సున నాటుకుంది.

కాని ఆమె జీవితరహస్యం ఎవరికీ తెలీదు. అడగాలనుకుని వెళ్ళిన వాళ్ళకి ఆమెని చూసేసరికి మతి చెదిరిపోయేది.

ఆమె వయస్సు నిర్ణయించడం కష్టం. చాలా కాలంనుంచి అలాగే వుందన్నారు చాలామంది. అది అసంభవం అన్నారు కొందరు. పరిమళం వెదజల్లే పుష్పానికి వయస్సు నిర్ణయించడం ఒక వెర్రిపని అన్నారు మరికొందరు.

ఏమైనా—నటీమణి స్త్రీ అనీ, ఆమె వయస్సు మాట వదలిపెట్టి ఆమె అందమైన వనీ లోకం ఒప్పుకుంటుంది.

నటీమణి దర్శనభాగ్యంకోసం ద్వారాలదగ్గర పహరా యిస్తూం డేవారు చాలామంది. ఆమె చంచల వీక్షణాలతో సంతృప్తిపొంది మహా ప్రసాదం అనుకుంటూ వెనకచూపులతో ముందుకు సాగుతూ రాయో రప్పో తగిలి భూదేవికి సాష్టాంగంకూడా పడేవారు కొంతమంది.

కొందరు ఆమె గర్వి, పొగరుబోతు, చెడ్డది అన్నారు. అటువంటి వాళ్ళని హత్యచేస్తాం అన్నారు ఆమెభక్తులు.

దూరపు కొండలదగ్గర పారే సెలయేరులో, ఉషస్సులో విడిన లేత సూర్యకిరణాల్లో, నగ్న దేహమై జలక్రీడలు సల్పుతూన్నప్పుడు,

సెలయేటి చిరుకెరటాలమీద ద్విగుణీకృతంగా కనిపిస్తూన్న నీలనీరద సంపులసంపుల్ని చూసి మురిసిపోయేది.

నదీ సైకతాల్లో, సంధ్యాసమీరాల్లో సవిమీంచి తనమీద పడుతున్న మేఘాల అరుణకాంతులలో తన శరీరచ్ఛాయను చూసుకొని ఆనందంతో హంసనడకలు సాగిస్తూంటే పడిపోతుందని భయంవేసేది.

తెల్లని తన శరీరానికి పాలమీగడవంటి చీర కట్టబెట్టి, మల్లె పూలు తలలో పెట్టుకుని పూత పారిజాతంక్రింద పూర్ణమనిశలో సంపూర్ణంగా ఐక్యమైపోయేది.

ఆమె ఎర్రని పెదవులమధ్య విడిన నవ్వులో కనిపించే పళ్లు మల్లె మొగ్గల్ని మరపించేవి.

ఆమె నవ్వులో మల్లెలు వికసించేవి. విషాదంలో పద్మాలు ముకుళించుకుపోయేవి.

ఆమె ఒళ్ళు విరుపులో ఇంద్రధనస్సులు విరిసేవి. చూపులలో తటిల్లతలు మెరిసేవి.

ఆమె చలాకీలో అరబ్బీగుర్రాలు దాట్లువేసేవి.

నటీమణి ఆడుతుంది, పాడుతుంది. ఆమె నృత్యంతో రసికుల హృదయాలు పాతాళానికి త్రొక్కబడి, పాటతో స్వప్రహాతప్పితే వారి జేబుల్లో వున్న మనీపర్సులు తమతమ స్థానాలుతప్పి పోయేవి.

ఆమె ప్రేమను పంచిపెడుతూన్న సమయంలో దేవదానవులకు కల్గినయుద్ధంవంటి యుద్ధాలు జరుగుతూండేవి.

ఏమైతేనేం పాపం! శ్రీమతి నటీమణి చనిపోయింది. నా లేఖిని చూపిన సానుభూతే యిది.

మహావ్యాసనం.

మీరేమనుకున్నా నేనేమీ అనుకోను గాని యదార్థంగా మీకు విన్నవించేదేమంటే తమరు అధమం నాయందు దయుంచి యీ ఉద్యమంనుంచి విరమించండి.

ఆ పెద్దమనిషి నావైపు విస్తుపోయి చూస్తున్నాడు. ఈమాటలు నే నంటానని ఏ మాత్రం తెలిసున్నా నాదగ్గరకు వచ్చేవాడేకాదు. నేనిలా నిరుత్సాహపరుస్తాననే అనుమానం అతని హృదయంలో ఏ వక్ర కోణంలో నూ లేదు. అతని ఉత్సాహాన్నీ, ఉద్రేకాన్నీ, జిజ్ఞాసనీ అవరోధ పరచినందుకు నాకే చాలా కష్టమనిపించింది. చాలా నొచ్చుకున్నాను కూడా. కాని నేను చెప్పేదిమాత్రం యదార్థమని నాకు బాగా తెలుసు.

“నేను చెప్పినదానికి బహుశా మీ మనస్సు కష్టపడి ఉండొచ్చు. కాని వ్యసనాల్లోని కల్లా మహావ్యసనం యిది. ఇది అలవాటు కానంతసేపే. అలవాటయిందా యింక ఆ జీవికి మనశ్శాంతీ, సంతృప్తీ మిగతా కార్యక్రమాల్లో ఆసక్తీ పూర్తిగా నశిస్తాయి. అవి ఎప్పుడైతే నశిస్తాయో అప్పుడే జీవితం వక్రమార్గాలలో పడుతుంది. ఒకవేళ యీ ఉద్యమంలో కృతకృత్యులమై విజయగర్వంతో బైటకి వచ్చినా కేవలం ఒక మహాసముద్రంలో ఒక్క జలబిందువు అని మాత్రం మరచి పోకూడదు.”

పరిభవ హృదయంలోంచి వచ్చిన చిరునవ్వును చూసి సహించలేక పోయాను. యిటువంటి చిరునవ్వులో ఎంతబాధ ఉంటుందో నాకు తెలుసు. ఆబాధని నేను వ్రాయనూలేను, చెప్పనూలేను.

రెండుచేతులతోనూ జుత్తు రేపుకుని సముద్రం వంక చూసి నావైపు చూశాడు. ఆ చూపుల్లోని బాధ.

"మీరు తప్పకుండా ప్రోత్సహిస్తారని ఆశించాను." అన్నాడు.

"ఆవిషయం నాకు తెలుసు. ఇందులో జిజ్ఞాస ఉండడం చాలా సంతోషించదగ్గవిషయం. కాని కేవలం దీనిమీదనే మీ మనస్సుని కేంద్రీకరించడమంటే మిమ్మల్ని మీరే మోసం చేసుకోవడం అన్న మాట. యీ విషయాల్నే మూడు సంవత్సరాల క్రితం శాస్త్రికి చెప్పాను. నేను చెప్పేది అతని కేమాత్రం నచ్చలేదు. నామీద కోపం కూడా వచ్చింది. 'మీరు గుత్త వ్యాపారం చేసే దురుద్దేశంతో మాబోటి వాళ్ల మీదకి రాకుండా చేద్దామని యిలా నిరుత్సాహ పరుస్తున్నట్లుంది.' అన్నాడు కూడా. అతనలా అన్నందుకు నే నేమీ నొచ్చుకోనూ లేదు. ఆశ్చర్యపడనూ లేదు. అతని కావిధంగా అనిపిస్తుందని నాకు తెలుసు మీకూ్కడా అంతే.

ఇది కేవలం చేతి చమురుభాగోతమే గాని ఒకదమ్మిడీ కలిసి వచ్చేదికాదు. వచ్చినా నీటిని కొట్టి చెయ్యి నాకితే ఎంతదాహం తీరు తుందో అలాగే"నని చెప్పాను శాస్త్రికి.

"మరి పేరు ప్రతిష్ఠలో" అన్నాడు శాస్త్రి.

ఆ మాటలు విని అతను నా వైపు ఆశతో చూశాడు.

"మనబోటివాళ్ళకి కా దిది. పేరున్నంతమాత్రాన మనం బ్రతక లేం. బ్రతకడానికి డబ్బు కావాలి. డబ్బులేనిదే నీ పేరు ప్రతిష్ఠలు పోషి స్తాయా. ఏ జమీందార్లో, కోటీశ్వరులో అలా కూర్చోగలరు గాని నువ్వూ నేనూ కూర్చోగలమా, దీనివల్లనే వాళ్ళ జీవితం గడవాలని లేదు. అందుచేత వాళ్లు వ్రాయగలరు. డబ్బు యిచ్చికూడా వాళ్ళ రచనలు అచ్చువేయించుకుంటారు. ఇంకా యిదైతే స్వంతంగా ఒక పత్రిక స్థాపించి కేవలం వాళ్ళ రచనలతోనే నింపి ఉచితంగా పంచి పెడతారు. నువ్వూ, నేనూ అలా చెయ్యగలమా?"

కళ్లు పెద్దవిచేసి చూశాడు శాస్త్రి.

"పోనీ నే నిప్పుడు ఏం నొల్లుకుంటున్నాను చెప్పు నేను. యింటరు పూర్తి చెయ్యలేక పోవడానికి కారణం యిదే. నేను మహా మేధావిని కాకపోయినా శుంఠని మాత్రం కానని నాకూ తెలుసు, పరీక్ష పొగొట్టుకునేంత శుద్ధ బుద్ధావతారాన్ని కానని మా లెక్చరర్లకీ, ప్రిన్సిపాల్‌కీ తెలుసు. కాని ఏం చేస్తాం యీ మహావ్యసనం ఫలితంగా దండయాత్ర విరమించుకున్నాను."

శాస్త్రి నవ్వాడు.

ఇప్పుడు మీకు చెప్పేదీ అంతే, తరువాత నా మాట నిర్లక్ష్యం చేసి యిందులో దిగాడు. కాని ఏం ప్రయోజనం. నాటినుండి నేటి వరకూ బి. య్యేతో కుస్తీ పడుతున్నాడు. యీ మధ్యనే అతనికి ఉత్తరం వ్రాశాను, నువ్వెలాగూ ప్యాసుకాలేవనీ, అందుచేత చదువుకి స్వస్తి చెప్పి ఏదైనా ఉద్యోగంలో ప్రవేశించమనీ ఒకవేళ నువ్వు ఎప్పటికో డిగ్రీ తీసుకున్నా అప్పటికి దాని విలువ పూర్తిగా నశిస్తుందనీ వ్రాశాను.

"పరిస్థితుల్ని బట్టి యింతకన్న మీ కేం చెప్పలేను. మీ మనస్సు కష్టపడినా క్షమించండి."

వ్యాపార పారం

'చూడండి! మనకెన్ని పత్రిక లున్నాయి' అన్నాడు మేనేజరు గుమాస్తాతో.

'లెక్కలేనన్ని ఉన్నాయండి.'

'అంటే ఉజ్జాయింపుకి చెప్పండి.'

'దిన, వార, పక్ష, మాస, త్రైమాసిక, వార్షిక పత్రిక లన్నింటినీ దృష్టిలో ఉంచుకుంటే కనీసం ఊరికి ఒకటైనా ఉంటుందండి.'

'వీటిలో గొప్పవీ, మంచివీ ఏవో చెప్పగలరా.'

'వేటంత గొప్పవి అవేనండి. ఒక్కొక్క పత్రికకు ఒక్కొక్క ప్రత్యేకత ఉందండి. రాచకీయానికి ప్రాముఖ్యం యిచ్చేవి కొన్ని, సాంఘిక విషయాలకి ప్రాధాన్యం యిచ్చేవి కొన్ని యీలాగనే అభ్యుదయానికీ, అసభ్యుదయానికీ కామవ్యాపారాలకీ, మందుల వ్యాపారాలకీ, ఆడవాళ్లకీ, మగవాళ్ళకీ, పిల్లలకీ, పెద్దలకీ, అందరికీ, కొందరికీ ఎన్నో...

'పోతేపోయింది కానిండి ప్రతి పత్రికకీ నేనుచెప్పే విషయాన్ని ప్రకటనకు యిచ్చేయండి. ఏమిటంటారా మనకంపెనీని చూసి ఓర్వలేనివాళ్లు మన కంపెనీ పేరుతో వాళ్ళ వస్తువులు అమ్ముతున్నారనిన్నీ, అందువల్ల ప్రజలు మోసపోకుండా జాగ్రత్తగా చూసుకోవలసినదనిన్నీ, ఈవిధంగా అన్ని పత్రికల్లో అచ్చువేయించాలి. ఈవ్యాపారాల్లో కవులెవరైనా ఉన్నారా?'

'ఓ! ఉన్నారండి.'

'ఎక్కువగానే ఉన్నారేమిటి?'

'ఆ! అధమం ఇంటికి ఒకడైనా ఉంటాడులెండి.'

'అయితే మరీమంచిది. నేను పైన చెప్పిన విషయాలు ఏ కవిగారి చేతనో చక్కా వ్రాయించండి. వ్రాసేందుకి ఏమాత్రం తీసుకుంటా రేమిటి ?'

'ఐదురూపాయిలైనా యిస్తే బాగుంటుందండి.'

'మీరు ఒత్త తెలివితక్కువ వాళ్ళల్లే ఉందే!... బాగుండ డానికి లెక్కేమిటండీ. నూరిస్తే బాగుండదూ. మీకింకా బిజినెస్ అంటే తెలీదు. ఒక ప్రకటన వ్రాసేందుకు ఐదురూపాయ లెవరైనా యిస్తారండీ! నేను—ఊళ్లో బిజినెస్ చేస్తూ ఉన్నప్పుడు ఒక సిజర్ పాకెట్ కి ఒక కవి దొరికేవాడు. మీరేదో ఐదు రూపాయలంటారు.'

'సరే భోగట్టా చేస్తానండి.'

'రేపటి కెలాగైనా సిద్ధంచేయ్యాలి.'

'సరే కానండి, మనం కంపెనీ యింకా ప్రారంభించనేలేదు కదాండి యిలా ప్రకటనచేస్తే ...'

'బిజినెస్‌లో ఉన్న రహస్యం నీకింకా తెలీదు. ఇవన్నీ పాలిటిక్స్. రాజకీయాల్లో ఎన్ని తంత్రాలున్నాయో బిజినెస్‌లో అంతకు పదింతలున్నాయి. అందుచేతనే రాజకీయ తంత్రజ్ఞులూ బిజినెస్ చేసే వాళ్ల చేతులలో కీలుబొమ్మ లవుతారు.'

'సరేనండి.'

♦ ♦ ♦ ♦

'జగద్విరాజిత విఖ్యాత ప్రఖ్యాత ప్రముఖాస్మదీయాభ్యున్నత సంస్థాయసః చంద్రికల గని ఓర్వలేని కొందరీర్ష్యాళువులు కృత్రిమ వస్తు సంహతిని మాసంస్థదేయని విక్రయించుచు మాసంస్థ కపఖ్యాతి

గల్పించుచున్నారు గాన విషయ గుణగ్రహణపారీణులైన విజ్ఞ ప్రజానీకమునకు విజ్ఞాపించున దేమనగా జాగృతితో వస్త్ర పరిశీలనము గావించి మా వ్యాపార లాంఛనమును వీక్షింపుడని.'

'ఏమిటయ్యా యిది ?'

'ప్రకటనండి.'

'ఎవడు వ్రాశాడు దీన్ని ?'

'కవి.'

'అతని మొహంలాగే ఉంది. ఇది ఎవడికైనా అర్థమౌతుందా?'

'అతను కవేనండి. అంతా కవిగార నేపిలుస్తారు.'

'చిన్నప్పుడు నన్నూ అలాగే పిలిచేవారు' దేశివాళీ కవిత్వమని నేనూ వ్రాశేవాణ్ణి. దానికేమిటిలే...ఇలా వ్రాశాడేమిటయ్యా ! ఇది అర్థంచేసుకుందికి తెలుగుడిక్షనరీ దగ్గరుండాలి. ఇదుత్త యూస్‌లెస్.'

'మన కంపెనీకి సరియైన ప్రకటన యిదేనుటండీ.'

'నువ్వు కంపెనీసంగతి అందరికీ ఎందుకు చెపుతున్నావు.'

'వివరాలు చెప్పకపోతే ఎలా వ్రాస్తాడండీ. అదీగాక ఎలాగూ అచ్చువవలసిందే కదండి.'

'నిన్ను ప్రకటనసంగతి చెప్పమన్నానుగాని...

'మీరు వ్రాసే ప్రకటన ఏమీ బాగులేదు. అందుచేత డబ్బు ఏమీ ఇవ్వను అని చెప్పండి.'

'బాగుంటుందాండి.'

'అదే మీకు మరోసారి చెపుతున్నాను. బాగుండడానికీ బిజినెస్‌కు చాలా దూరం ఉందని.'

'అతను వ్రాసింది అతని కిచ్చేయండి ... ఎందుకైనా మంచిది దాని నకలు తీసి ఉంచండి.'

'మంచిదండి.'

'......ఈవాళ యిరవయ్యో తారీఖండి.'

'అవును.'

'ఒకటో తారీఖు వెళ్ళి పంతొమ్మిది రోజులైందండి.'

'ఆ మాట చంటికుర్రాడికి తెలుస్తుంది.'

'కాని తమకి...'

'ఏమిటో చెప్పు అయితే.'

'జీతం'

'జీతమా!'

'ఇంట్లో యిబ్బందిగా ఉందండి.'

'అయితే...'

'జీతం యిప్పిస్తారని'

'ఏంజీతం?'

'గత నెలదండి.'

'చిత్రంగా ఉందే. నీకు జీతం యిస్తానని ఎప్పుడూ చెప్పలేదే. గుమస్తా కావాలని ప్రకటించాను. వచ్చావు. పనిచేస్తావా అన్నాను. చేస్తానన్నావు. చెయ్యమన్నాను. అంతే కాని మనకెక్కడా జీతం మాట రాలేదే.'

'ఎంతమోసం! దగాకోర్!'

మత్కుణోపాఖ్యానం

రకరకాల రంగురంగుల మానవుల రక్తాన్ని పీల్చి మదించిన మత్కుణాలు ప్రయాణాయాసంలో నున్నాననైనా, ట్రెయిన్ తప్పిపోయాననైనా సానుభూతిచూపక సూదులవంటి మాటలతో గుచ్చుతున్నాయి. ఎన్నో శతాబ్దాలనుండీ అంటే వాట్స్‌దొరగారు స్టీమ్ యింజన్ కనిపెట్టక పూర్వంనుంచీ ఉన్న మత్కుణకుటుంబాలు భారతదేశంలో అయోమార్గం వేయబడ్డ తర్వాత కట్టబడ్డ స్టేషన్ చేరుకుని వంశపారంపర్యా అనుభవిస్తున్న తమ శాశ్వత హక్కుల్ని యీనాడు యీ మొనగాడు స్టేషన్‌లో పడుకున్నాడని దయ తలుస్తూ ఊరుకుంటాయా! సినిమాకదంబంలో చూపించినట్లు ఎగిరి పొడుస్తున్నాయి మాయనల్లులు. ఆలోచించి చూస్తే జనమేజయ మహారాజువంటి శుద్ధ తెలివితక్కువ పెద్దమనిషి ఎవరూ కనిపించలేదు. లేకపోతే నిత్యం బాధపెట్టే యీ నల్లుల్ని వదిలేసి, ఎప్పుడో ఒకసారి తారసిల్లే పాముల మీదకి పరిగెత్తేడు—'సర్పయాగం' అంటూ మత్కుణయాగం చెయ్యకూడదూ తెలివితక్కువా అని.

'మేస్టరుగారూ! నల్లులు యిలా చెలరేగుతూంటే మీరు తగిన చర్య తీసుకోకపోవడం శోచనీయం' అన్నా అప్పుడే భోజనంచేసివచ్చిన చిన్న మేష్టరుతో.

'నల్లులాండి!' చుట్ట ముట్టించి ప్రారంభించాడు. 'ఏమిటిచెయ్యడంసార్, యీ స్టేషన్నే చూసుకుంటామా, టిక్కెట్లే యిస్తామా, వచ్చే పోయే ప్రయాణీకుల్నే చూసుకుంటామా, ఎర్రని పచ్చని ఝండీ బత్తీల్నే ఊపుతామా, యీనల్లుల్నే చూచుకుంటామా. అందులో

యీ యుద్ధం వచ్చిన తరవాతనాండి, గోచిపాతరాయుడికి కూడా పని ఎక్కువై పోయిందంటే నమ్మండి. ప్రతివాడికీ పనే. అందులోనూ అర్జంటుపని. చివరకి రైలు చూడనివాడు కూడా ఫస్టుక్లాసులోనికి తయారు. ఇంత శ్రమపడి చమటలు కక్కుకుంటూవస్తే స్టాప్ బుకింగు. ఆ పెద్దమనిషి యింటిదగ్గరనుంచి తీసుకువచ్చిన సల్లుల్ని యిక్కడ దిగు మతిచేసి చక్కాపోతాడు..

చిన్న మేస్త్ర రేవడో ఘటికుడిలాగే ఉన్నాడు. యిన్నాళ్లకి అగ్ని హోత్రుడికి తగినవాడు దొరికాడని కరటక శాస్త్రుల్లు అన్నట్టు యిలా కబుర్లు చెప్పేవాడు చాలారోజులుకి కనుపించాడు.

ఆరిపోయిన చుట్టకి అగ్గిపుల్ల కొట్టి బుగ్గలతో కొలిమికొడుతూ చప్పుడు చేస్తున్నాడు.

'పాడుచుట్టలండి. కాల్చి తగలేద్దామన్నా కాలకుండా వున్నాయి. ప్రపంచం అంతా డీజనరేట్ అయిపోతున్నట్టు యీ పొగాకులోనూ నిర్జీవత్వం ఏర్పడి చిరవకి ఫైర్‌ప్రూఫ్ అవుతోంది...'

మేస్టరు చెప్పింది నిజమల్లేఉంది. వెలిగించామంటే మసి అయిపో యేదాకా ఆరని కత్తెర సిగరెట్లుకూడా యీమధ్య మధ్యమధ్య ఆరిపో వడం మొదలెట్టాయి.

'ఏంచుట్ట' అంటూ విసిగిపోయి గిరవాటు ప్రారంభించాడు. 'ఎవడో నీరసించిన బక్కనాయన చుట్టినట్టున్నాడు. రేషన్‌బియ్యం తిని వాడికి అంతకన్నా ఎక్కువబలం వస్తుందా ఏమిటి. అనేమిటోగాని పంతులుగారూ!... మీరు పంతుళ్లేనాండి... కాకపోయినా ఫరవా లేదులెండి. యీ మధ్య పాశ్చాత్యులుకికూడా జ్ఞానోదయం అయి రినన్‌సియేషన్, డిటాచ్‌మెంట్ మొదలైన ముక్కల్ని పట్టుకుని ముక్కుమూసుకుని హక్సలే ప్రభృతులు బ్రాహ్మణులమైపోయా మం

టున్నారుట. అలాంటప్పుడు వేదవేదాంత విద్యానిలయమైన భారత దేశంలో బ్రాహ్మణుడికి తక్కువైనవాడు ఎవడూ ఉండడనే నా నమ్మకం...

కీ యిచ్చి వదిలేస్తే చాలన్నట్టుంది, మాస్టరు వరుస. మాలిస్టులో తప్పకుండా చేర్చుకోవలసిన మనిషల్లే ఉన్నాడు.

'అలాంటప్పుడు మీరు పంతులుగా రసడానికి అభ్యంతరం ఏముంది. పంతులుగారూ! యీ కంట్రోలన్న పేరు ఏ దుర్ముహూర్తాన వాడుకలోనికి వచ్చిందో కాని, ఏ వస్తువుని కంట్రోలనండి—చివరికి గోమయాన్నికూడా యింక అది ఏమైపోతుందో? వచ్చినా దొరకదు. ఇక రేషనంటారా— దాని పేరుబలంకూడా అలాగే అఘోరిస్తోంది. మీరు నమ్మినా నమ్మకపోయినా చెప్తున్నా— గుణుపురం సన్నాల్ని రేషన్ అనండి అవి అమాంతంగా చెత్తయి ఊరుకుంటాయి. ఒకవిషయానికి అభినందించాలిలెండి. అజీర్ణవ్యాధి కాస్త అణిగినట్టుంది యీ రేషనింగు వచ్చాక.'

ఫ్లాస్కు తీసి 'టీ' నా క్కాస్త యిచ్చి తను కాస్త తాగాడు.

'పంతులుగారూ! యిక్కడి నల్లులకే మీరిలా అయిపోతున్నారే. మీరెప్పుడైనా రంగురంగుల నల్లుల్ని చూశారా?'

ఇంతలో గంట మ్రోగితే లేచి వెళ్లి ఏదో భోగట్టా అందుకుని వచ్చి కూర్చుని ప్రారంభించాడు. 'మీబండి గంట లేటు. లేటుగా రావడం దానికి మామూలే లెండి. నే నీమధ్య ఫలానా స్టేషన్లో ఉండే వాణ్ణి. ఆ స్టేషను కొత్తగా వేశారు లెండి. ఏరోడ్రోమ్‌కి చాలాదగ్గర. ఆకాశంలోంచి నేరుగా ఊడిపడ్డ సైనికుల్ని రవణా చేయడమే ఆస్టేషన్ పని. అక్కడుండేవండి నల్లులూ...పంచరంగుల నల్లులు. కేవలం విదే

శాలనుండే వచ్చాయనుకుంటూ నవరత్నాల్లా నిగనిగ లాడుతూండేవి. అంతర్జాతీయ సైనికబృందం తీసుకువచ్చిన వనుకుంటూ...

'అయితే ఏ డీ. డీ. టీయో కొని ఎందుకు జల్లరండి మాస్టరు గారూ' అన్నా.

'మహాశయా! ఆ రహస్యాన్ని చెప్తున్నారా. ఎవరికీ చెప్పనని మీరుమాత్రం హామీ యివ్వాలి. యుద్ధానంతర పునర్నిర్మాణంలో రైల్వేశాఖ రహస్య ప్రణాళికలో ఏం ఉందంటే- యీ నల్లులున్నాయే, రైల్వేశాఖవారికి ఆప్తమిత్రములున్నూ, జీతంబత్తెంలేని నౌఖర్లున్నూట. ఎందుచేతనంటారా రైల్వేశాఖలో పనిచేస్తున్న బద్ధకస్తుల్ని, సోమరిపోతుల్ని పొడిచిపొడిచి మీ పని మీరు సక్రమంగా చేసుకోండి అని హెచ్చరిస్తూంటాయిట. అంతేకాదు. నిద్దరపోయి రైలు తప్పిపోకుండా ప్రయాణీకుల్ని కూడా జాగృతిలో ఉంచుతాయిట. అందుచేత నల్లులు మన శ్రేయోభిలాషులు అని ఆ రహస్య ప్రణాళికలో విస్పష్టంగా ఉందిట.'

ఇంతలో తిరిగి గంట మ్రోగింది.

'పంతులుగారూ! యింక టిక్కెట్లు యిచ్చుకోవాలి' అని లేచాడు.

నేనూ టిక్కెట్టు తీసుకుని యింతవరకూ ఊసుపోయినందుకు సంతోషిస్తూ, ప్లాట్ ఫారంమీద పచారుచేయడం మొదలెట్టాను.

జ్ఞానోదయం

'అపూర్వావకాశం!

కావ్యాలూ, ఖండకావ్యాలూ, నాటకాలూ, నాటికలూ, నవలికలూ, కథలూ, కథానికలూ, ఏదైనా సరే అముద్రితంగా ఉన్నాయని వ్యసనపడ నక్కరలేదు. శ్రీ జ్ఞానోదయా ప్రచురణాల వారు అన్నివిధాలా తగిన సహకారం యివ్వడానికి కంకణం కట్టుకున్నారు. రచయితలకు యింతకన్నా మంచి తరుణం లభించదు. త్వరపడండి! మీ రచనలతో వ్రాత ప్రతులతో మా కార్యాలయానికి హాజరుకావచ్చు.'

♦ ♦ ♦ ♦

పై ప్రకటన దివ్యశ్రీని బాగా ఆకర్షించింది. రెండు మూడుసార్లు చదివాడు. లోలోపల పొంగిపోయాడు. అలాంటి ప్రకటన ఎన్నడూ చూస్తానని అనుకోలేదు. కాని అలాంటి అవకాశానికి మాత్రం ఎదురు చూస్తున్నాడు దివ్యశ్రీ. తనభాగ్యం పండిం దనుకున్నాడు. గబగబా వెళ్ళి అముద్రితంగా ఉన్న తన కథానికల పుస్తకాన్ని మరోసారి లెక్కపెట్టాడు. పదమూడూ సరిగ్గా ఉన్నాయి.

దివ్యశ్రీ ఒక రచయిత. అడపాదడపా అతని రచనలు ఆ-యా, పత్రికల్లో పడుతూండేవి. కాని, అతనికి ప్రతిఫలంమాత్రం కిట్టుబాటుగా ఉండేదికాదు. వ్రాయడం మానుకున్నాడు. అందుచేత ఓ డజను కథలు వ్రాసి ఏ ప్రచురణకర్తకో అమ్ముకుంటే కిట్టుబాటు అవచ్చునని నిశ్చయించుకొని అప్పటినుంచీ ఇటువంటి అవకాశానికి ఎదురుచూస్తున్నాడు.

తను వ్రాసిన ప్రతి పుస్తకంలోని అతిమిక్కిలి మంచి కథానికని ఎంచి తీసి వేరే వ్రాశాడు. యీ కథానికల్ని ఒక పుస్తకరూపంలో తీసుకురావాలని అభిలాష.

జ్ఞానోదయా ప్రచురణాలయానికి వెంటనే బయల్దేరుదా మనుకున్నాడు కాని మనీపర్సు బరువుగా లేదు. యథార్థం చెప్పవలసివస్తే రచయితల మనీపర్సులు ఎప్పుడూ బరువుగా ఉండవు.

జ్ఞానోదయా ప్రచురణల వారికి తన పుస్తకాన్ని యివ్వగానే కొంతడబ్బు యిస్తారనే నమ్మకంతో అప్పుచేసి బయల్దేరాడు.

♦ ♦ ♦ ♦

'జ్ఞానోదయా ప్రచురణకర్తలు మీరే నా'

'అవునండి... తమ పేరు'

'దివ్యశ్రీ'

'ఓహో మీరా! మిమ్మల్ని రమ్మనమని వ్రాసిద్దామనుకుంటున్నాం'

'లేదులెండి, నేనే వచ్చాను మీ ప్రకటన చూసి'

'చాలా సంతోషం!'

'మీరు యీ ఉద్యమానికి పూనుకోవడం ఎంతో ముదావహం'

'లేకపోతే ఎలాగండి మీలాంటి రచయితలకి ఎంతమందికి ఎంత కాలంనుంచి ఆశాభంగం జరుగుతోందో చూడండి.'

'ప్రస్తుతకాలానికి ఎంతో వాంఛనీయమైన సంస్థ'

'అందుకనే వెనకా ముందూ ఆలోచించకుండా ప్రారంభించాం.

'మీలాంటి సారస్వత సేవా పరాయణులు ఉంటారని ఎన్నడూ అనుకోలేదు.'

'అభిలాష ఎన్నాళ్ళనుంచో ఉంది కాని అవకాశం ఇప్పుడు చిక్కింది.'

'ఆంధ్రసారస్వతంలో అభ్యుదయం వచ్చినట్టే.'

'ఏదో మీలాంటి రచయితల సహకారం ఉండాలి గద.'

'ఇది అవినాభావ సహకారం.'

'...............

...............'

'మీ రచనలు తెచ్చారా?'

'ప్రస్తుతం ఒకటి తెచ్చాను.'

'అయ్యో అన్నీ తేలేక పోయారా'

'అన్నీ అంటే నేను పన్నెండు కథానికా సంపుటాలు వ్రాశాను. ఆ పన్నెండు సంపుటాల్లోనూ ఒక్కొక్క సంపుటంలో ఒక్కొక్క ఉత్తమ కథానికను ఏర్చి ఒక సంపుటం కూర్చాను. ఈ సంపుటంలోని పన్నెండుకథలూ నా అత్యుత్తమ కథానికలు. ఇంత సక్కని కథలు భవిత వ్యంలో వ్రాస్తానసే నమ్మకం కూడా లేదు నాకు.'

'మిగతావి కూడా పంపండి. వాటిని కూడా అచ్చువేయిస్తాం.'

'వెళ్ళి పంపుతాలెండి.'

దివ్యశ్రీ కథానికల సంపుటిని అందించాడు. ప్రచురణకర్త దీక్షగా చదువుతున్నాడు.

కథలన్నీ పూర్తిగా చదవడం అయింది. ప్రచురణకర్త సంతృప్తి పొందినట్లు మొహంలో కనిపెట్టి దివ్యశ్రీ సంతోషించాడు.

'పత్రికల్లో ప్రచురణ అయే కథలకి ఏ మాత్రం ప్రతిఫలం ముడుతూంటుంది' అన్నాడు ప్రచురణకర్త.

'అయిదూ, పదీ—పత్రిక తాహతుబట్టి'

'అయితే పన్నెండుకథలకీ అరవై అన్నమాట. సొమ్ము పుస్తకం అచ్చయాక చలామణీ అవుతున్నప్పుడు మీకు పంపుతాం. ప్రస్తుతం మా సంస్థ పురిటిబిడ్డ. బాలారిష్టాలన్నీ తీరి ఆరోగ్యంగా ఉన్నప్పుడు ప్రతిఫలం బాగా ముట్టచెబుతుంది.'

దివ్యశ్రీ ఏమీ అనలేకపోయాడు. కాని తను యిరవై రూపాయలు బదులు చేసుకవచ్చాడు.

ఆరునెలలయింది. జ్ఞానోదయా ప్రచురణాలవారి దగ్గరనుంచి వార్తలు లేవు. దివ్యశ్రీ వ్రాసిన ఉత్తరాలకి జవాబుకూడా లేదు.

ఒకనాడు దివ్యశ్రీ స్టేషన్‌కి వెళ్ళాడు. హిగిన్‌బాథమ్స్‌లో పుస్తకాలు తిరగేస్తూంటే ఒక కథానికల సంపుటి కనిపించింది. సహజ ఉత్సాహంతో పేజీలు త్రిప్పాడు. అన్నీ తనకథలే. రచయిత పేరు మాత్రం జ్ఞానోదయ ప్రచురణాల యజమానిది. నిలువునా నీరైపోయాడు దివ్యశ్రీ.

మారుతిమృదంగం

మధుర స్వప్నాల తరళకాంతుల నీడలజాడల్లో విషాద ప్రపంచ యాత్రా విరాగినై, సుఖంలేని దుఃఖానికీ దుఃఖంలేని సుఖానికీ అతీత మైన అనుభూతికోసరం అన్వేషిస్తూ అన్వేషిస్తూ దక్షిణాన్ని ప్రదక్షిణం చేదామని బయలుదేరాను.

వెలుగు చీకట్ల వేకువజాములు వేనవేలు చూసిరోసిన జీవితానికి మరొక వేకువ వెర్రికేక రైలుకూతతో శ్రుతికల్పింది. నిద్రపోతూన్న తెలివి తేటలు బద్ధకంగా లేస్తున్నాయి అంతులేని ఆవులింతలతో. హేమంత ప్రభాత వాయువులు సిగరెట్టును కాల్పిస్తున్నాయి. ఆరుగంటల ఆలస్యపు రైలుబండి అశాంతితో, హాహా కారాలు చేస్తూ, ఎగురుతూ దుముకుతూ పరుగెత్తుతోంది. అశాంతిపొగలు ఆవలింపుల సిగరెట్టు పొగతో కలిసి వస్తున్నాయి.

విలయకాలపు వెకిలినృత్యపు వెలవెలతో మెలమెల్లగా తెలతెల్ల వారుతోంది. జీవిత సంరంభానికీ, జీవసంక్షోభానికీ రంగస్థలమైన పగటి కాలం వెగటుకాలం ఆసన్నమవుతోంది. అందుకే విపరీతమైనభయం. న్యాయాన్ని అన్యాయంగానూ, అన్యాయాన్ని న్యాయంగానూ నిరూపించే కాలం పగటికాలం. శాస్త్రాభ్యుదయం అనే కృత్రిమ నామంతో మానవ లోకాన్ని మారణహోమం చేస్తూన్న వినూతన శస్త్రాస్త్రాల్ని సృష్టించడానికి అదునైనకాలం పగటికాలం. కాయితాలతో అశాంతిని రెచ్చగొట్టే పగటికాలం ఆసన్నమౌతోంది. అందుకనేభయం. అందుకనే కాబోలు గుమతుల్యులు కవి కృష్ణశాస్త్రి కృష్ణపక్షపు నిశీథాల్నే కోరుతూంటారు.

ఊర్వశీ! నీ ఉద్దేశం కూడా నిజమే. కాదనను. నిశీథంతో కూడా అక్రమాలూ, అన్యాయాలూ నెమరువేస్తూనే ఉంటాయి. కాని యీ రెండింటికీ తారతమ్యాలు మేరవేసేంత రాత్రిదౌర్జన్యాలు ఆపూట ఆకలి తీరుతే అంతమౌతాయి. కాని యీ పగటికాలపు దౌర్జన్యాలు అనంతమై విశ్వరూపం ధరిస్తున్నాయి. హృదయపుటాల్లో పునాదులు వేసుకున్న యీనాస్యా, అసహనం, నాగరీకులమని వేషాలు వేసుకున్నంత మాత్రాన పోతాయనుకున్నావా ఊర్వశీ!

నీ ప్రయాణంలో అర్థంలేదన్న నీమాటకి యదార్థంగా అర్థంలేదు. అది తెలుస్తే యీ ప్రయాణమే లేదు. నూతన సుఖజీవితానికి తగినసాధన సంపత్తిని సముపార్జించుకుందికి, జానెడు పొట్ట పట్టుకుని బయలుదేరాననుకో. ఇంటిదగ్గర యింతడబ్బు ఉందంటావు. కాని కావలసిన వాటినన్నిటినీ యిస్తుందని పొరపాటుపడకు. యోచనాశక్తి గల్గిన యోషిస్మ తల్లికవు నీవూ పొరపాటుపడితే అర్థంలేదు. కాని అక్కడికి నేను ఎప్పుడు వచ్చేదీ ఎలా చెప్పగలను. అనునిత్యం చూస్తూన్న అవేముఖాలు, వింటున్న అవేమాటలు, అవేయిళ్లు, అవేకుర్చీలు యింకా యింకా అవే అవే ఎంతకాలం ఓపికతో చూస్తూ వింటూండడం. నీకువిసుగు, అసహ్యం వెయ్యదూ ఊర్వశీ! ఎంతకని ఓర్చడం—అందుకనే నూతన వాతావరణంలో యీతకొట్టి తేగలిగేదేముంది? కావలసినంత పుణ్యం తెస్తాను! అష్టమైన నదులన్నిటిలో మునిగి కావలసినంత పుణ్యం సంపాదిస్తాను. అందులో నీకు కావలసినంత యిస్తాను. కాకపోతే అంతా యిస్తాను. మొన్న ఏదో పుణ్యక్షేత్రంనుంచి తిరిగివస్తున్నాను. ఎవరో పెద్దమనిషి, పుణ్యం సంపాదిద్దామని బయలుదేరాడు. ఆ పుణ్యంతో దేవేంద్రపదవి పొందాలనే ఊహ. అతని మాటల్లో సేతు హిమాచలాలు గంతులేశాయి. యింకా బాగాడబ్బు ఉందిట. అందుకింకా తిరుగుతా

మట పుణ్యంకోసం. ఆక్షణంలో నా పుణ్యాన్నంతటినీ అతనికి అమ్మేద్దామనుకున్నాను. కాని దానికి విలువకట్టే మొనగాడెక్కడున్నాడు? కర్షకపీడుల కాయంనిండా కాలువకట్టే ఘర్మజలానికి ఖరీదుకట్టే షరాబు లేడోయి అని శ్రీ శ్రీ అన్నట్టు నా పుణ్యానికి ఖరీదుకట్టే మొనగాడేడీ? అందుచేత ఆపుచెయ్యవలసి వచ్చింది.

పై విషయాలు ఊర్వశికి వ్రాసి పంపెయ్యాలనుకున్నాను. కాని ఉత్తరాలువ్రాయనిమిత్రుల సహవాస బలంవల్ల యిది కార్యరూపం ధరించే సరికి మరొక హేమంతం గంతుసెయ్యదాఅని అనుమానిస్తూండగా రైలు బండి ఆగింది. పెద్దరాక్షసి కేకవేస్తూ ప్రయాణీకుల కోలాహలం చెలరేగెను పెద్దస్టేషను. రంగురంగుల మనుషులు, రకరకాల మనుషులు, బాలురూ, వృద్ధులూ, స్త్రీలూ, పురుషులూ, ఒకటే హడావిడిగా తోసుకుంటూ, రాసుకుంటూ, సుఖముఖాలు చూసుకుంటూ, చీదరించుకుంటూ, చిరునవ్వులు నవ్వుతూ ఎక్కుతున్నారు, దిగుతున్నారు. ప్రయాణీకుల్ని హెచ్చరిస్తూ మేతమేసిన రైలుబండీ కూతకూసింది. రైలుకదలుతూన్న సమయానికి దిగిపోవాలని బుద్ధిపుట్టి పెట్టె బెడ్డింగూ పట్టుకు దిగిపోయాను.

2

కృష్ణపక్షపు హేమంత శర్వరి. భూతకాలంలో అనుభూతమైన వలపుల తలపుల కలతలు. దగ్గరగా దోమల సంగీతం. ఎదుటి మేడ మీద సంగీతాన్ని సాగదీస్తున్న స్త్రీకంఠం. కంఠంలో ఊపిరి సలపకుండా కొట్టుకుంటూన్న త్యాగయ్య. త్రికాలాలలోనూ పొయ్యిలో నిప్పువేసే ఆ అమ్మాయి వేళ్ళకి చురుకుదనం హెచ్చాయి వీణమీద తొందరగానే నడుస్తున్నాయి. నల్లులూ, దోమలూ పెట్టే బాధకి యిటువంటి సంగీతమైనా లేకపోతే చాలాకష్టం అనుకున్నాను. చెలరేగిన చలితో జగం గజగజలాడుతోంది. దుప్పటితీసి దులిపి కప్పుకున్నానేకాని చలి ఆగిందికాదు. బట్టలవల్ల ఆగే చలి కాదని నాకు తెలుసు. కాని ఏం లాభం, యీ ప్రవాసంలో ప్రవాసం. అందులో చలికాలంలో, — తొంభై రాత్రులు. ఎనిమిదివందల మైళ్ళ దూరంలో ... ... ఊర్వశి!

కలహాంతరితయై అభిసారికయై చివరికి విప్రలబ్ధయైన ఊర్వశి జ్ఞప్తికివచ్చి లేచి కూర్చున్నాను. నిశీథ వాతావరణం నిశ్చల నిశ్శబ్దాన్ని నిశ్వసిస్తోంది. ఆ క్షణంలో ఊర్వశిని మరచిపోవడానికి ప్రయత్నిస్తూ నిశ్శబ్ద మహానగరంలోని నిశాసౌందర్యాన్ని చూదామని బయలుదేరాను. అంతర్థానమైన జీవిత అంతరార్థాన్ని అన్వేషించడానికి అనువైనకాలం అదే. తన సుకుమార హస్తాల్లో ప్రపంచాన్ని నిద్రపుచ్చిన పరమేశ్వరుడుకూడా ఆవులిస్తున్నాడు. నగరి వీధులంట తిరుగుతున్నాను. చైతన్యాన్ని కోల్పోయిన మహానగరం సుషుప్తికి పాదసేవ చేస్తోంది. శ్మశానంలోని పిశాచాలు నగరిమీదికి దండెత్తి

వస్తున్నాయి. చురుకుగా వీధులంట తిరుగుతున్నాను. జన సందోహంతో కిటకిటలాడే ప్రదేశాలు యివేనా అనిపించింది. విశ్వాసమూ, ప్రేమా, ఆశా మొదలైనవన్నీ యీ సమయంలో ఎక్కడ దాగుంటాయి ? పాపం వాటికికూడా యిదే విశ్రాంతి సమయం. దూరంగా ఉన్న నదిమాత్రం తన ప్రక్కలోని చిన్నగుట్టకి జోలపాట పాడుతోంది.

మహానగరం మధ్యలో మహాదేవుని మహామందిరం. వేలాది స్త్రీ పురుషుల సంపదల్నీ, సపర్యల్నీ స్వీకరించిన శ్రీ నటరాజస్వామి అలసి సొలసి జగన్నాటకశాలలో యినప కటకటాల వెనుక ఆవులిస్తున్నాడు. ఏదో మహాపరాధం చేసి జైల్లోపడ్డ ఖైదీలా కనిపిస్తూన్న జగత్ప్రభువుని చూసి చాలా జాలి వేసింది. ఏ మహాపరాధానికి ప్రభూ నీకీ కఠిన శిక్ష ! సన్నిధానంలో వెలుగుతూన్న అఖండజ్యోతి నటరాజు నిటలాక్షితో ప్రతిబింబిస్తోంది. 'స్వామీ !' అని పిలచాను. 'ఈ' అనే ప్రతిధ్వని. మీసృష్టీ, మీ పరిపాలనా ప్రజారంజకంగా లేదు స్వామీ! ప్రజాభిప్రాయాన్ని గుర్తించడంలో తమరు పరాకు చిత్తగిస్తున్నారు. మీలోనూ పక్షపాతం ప్రబలింది. అది న్యాయం కాదు ప్రభూ !

నటరాజు పెదవులమీద చిరునవ్వు నాట్యమాడింది. నిటలాక్షితో జ్యోతి మెరిసింది.

నీ వెర్రివేషాలు తగ్గించు ప్రభూ ! నీపేరుతో నిర్వహింపబడుతూన్న మహామతకలహాల తీవ్రజ్వాలల్లో రోజుకు ఎన్ని ప్రాణాలు పోతున్నాయో నీకు తెలీదు కామోసు. మానవుల్ని యీ విధంగా రెచ్చగొట్టి దానవులుగా మార్చడంతో నీ ఉద్దేశానికి శాశ్వత పర్యవసానం నీమీద నమ్మకం పూర్తిగా పోవడమేనని గుర్తించుకో. ఆ ఆవేగంలో, ఆవేశంలో ఖచ్చితంగా అడగవలసిన నాలుగు మాటలూ

అడిగేశాను. కాని శిలా ప్రతిమన్నై, దేవాలయంలో బంధింపబడ్డ ప్రభువు ఏమి సమాధానం యిస్తాడు. ఆలయం మౌన ముద్రలో లయమైపోయింది.

శిలావిగ్రహాలే మాటలు నేర్చేసూటుంటే భారతీయులింకా ఎంత అజ్ఞానులుగా ఉండవలసి వచ్చునో ఊహించుకో లేకపోతున్నాను.

మహాలయపు మూను మూలల అంధకారంలోంచి గబ్బిలాలు ఘూంకరించాయి.

'మాటలురాని యీ ప్రతిమ మానవలోకమునకెల్ల నేతన్నై...' అనుకుంటూ తిరుగుముఖం పట్టాను.

ప్రభాత మృదంగ ధ్వని తరంగాలు కురంగాలవలె ఎగిరి వస్తున్నాయి. గమ్యస్థానం చేరుకోవాలి. ఇక తెల్లవారుతుంది. సూర్యుడు తూర్పు దిక్కునే ఉదయిస్తాడు. ఆ మనుష్యులు అయా పనుల్నే చేస్తూంటారు. పాత ధోరణిలోనే వ్యవహారాలు సాగుతూంటాయి. వేశ్యాగృహంనుంచి స్వగృహోన్ముఖుడౌతూన్న ఆ శాస్త్రుల్లే ధర్మ శాస్త్రాల మీద యధాప్రకారంగా మనకి ఉపన్యాసాలు ఇస్తూంటాడు. దొంగలికి పాఠాలు చెప్పి తిరిగి వస్తున్న ఆ పోలీసే నాలుగు బాటలు కలసే చోటున పెద్దమనిషిలా నిలబడి యధా ప్రకారంగా రాకపోకలకి అదుపు ఆజ్ఞలు చేస్తాడు. అంతా చర్వితచర్వణం. నవ్యత్వం ఎక్కడుంది? నవ్యత్వమో అని పలవరించేవాళ్లు కూడా ఆ పాత పనుల్నే చేస్తారు, 'పాడిన పాటనే తిరిగి పాడిన దాసరిం జూడ రోతయా' అన్నట్లు.

అంతర్ధానమైన జీవితాంతరార్థం అలానే ఉంది. అందుకనే చర్విత చర్వణమైన కార్యకలాపాల్ని నిర్విఘ్నంగా కొనసాగించడానికి నేనూ బయలుదేరాను.

3

నిర్వికల్ప నిశ్చల సమాధిలో నిమగ్నుడైన, శాంతి వాంఛితుని, ఊహాపథాలు వక్రించి విక్రమ కంటకాల పైకి దాడి వెడలుతున్నాయి. శల్య మాత్రావశిష్టుడైన మహాశయుడు, తన ఆశయ సిద్ధి త్వరలోనే, లభిస్తుందనే ఆశతో, ఎదురు చూస్తున్నాడు. ఇంద్ర ధనస్సువలె, పంచ రంగుల భవితవ్యంలో. ఎంత హాయీ! ఎంత సౌఖ్యం!

★

సమోజ్జ్వల భావి అబ్బ! ఎంత అగాధంగావుంది. పాతాళానికి మార్గం యిదేకామోసు. శాంతి కాంతను అపహరించిన, దానవాగ్రేసర చక్రవర్తి యీ కూప గర్భ కుహర నిశీథంలో విశృంఖల, విహారస్థై వికటాట్ట హాసాలు, చేస్తున్నాడు. బెదరి మనసు చెదిరిన ముగ్ధ సుకుమారి శాంతి, ప్రాణాపాయ సమయంలో ఉంది, దుర్భేద్యమైన, యీ మహాతంత్రాన్ని, చీల్చి చెండాడి శాంతిని రక్షించేవారెవరు? ముల్లోకాలకీ ఏకైకమైన అపురూపవతి శాంతికై సర్వ ప్రపంచానీకమూ, మహోత్కంఠతతో, ఒకే కంఠంతో, వాంఛానాదాన్ని గావిస్తూ, తహ తహ లాడుతోంది. పలవరింపులు పెడ బొబ్బలుగా మారాయి. శాంతి సంరక్షణకి కృతనిశ్చయులయారు. శాంతిభద్రతా సంఘం, శాంతిరక్షక సమితీ యిత్యాది సంఘాలూ, సమితులూ, ఎన్నెన్నో లేచాయి. కార్యశూరులూ, వీరులూ, అఘటన ఘటనా సమర్థులూ, జ్ఞాన వృద్ధులూ, దీక్షా పరాయణులూ, గీతాపారాయణులూ, ఖాజీలూ, దగుల్బాజీలూ, రకరకాల, వికారాల రంగు రంగుల మనీషకులు

శాంతికోసం పరితపిస్తూ, శాంతికోసం పలవరిస్తూ తాను శాంతినిపట్టి తెస్తే ఘనత తనకే దక్కునంటూ, ఎందరో కొమ్ములు తిరిగిన పెద్ద మనుష్యులు రొమ్ము విరుచుకుని మీసాలు మెలవేశారు. సభలూ, సమావేశాలూ, ఉపన్యాసాలూ, ఉపన్యాసకుల హస్తవిన్యాసాలూ, నా నాటికీ పెరిగి పోతున్నాయి. కార్యశూరులు, కసరత్తుచేసి, లంగోటీలు బిగించారు.

★

శాంతికీ జై ! కావాలి శాంతి !! తేవాలి శాంతి !!! ప్రతీ చోట యివే నినాదాలు.

శాంతిని తీసుకు వచ్చేందుకు సంగ్రామ సంసిద్ధులయారు. శాంతి మీాద ఎక్కువ మోజుపడే శాస్త్రజ్ఞులు వివిధ వినూత్న మారణ, విధ్వంసక శస్త్రాల్ని తయారుచేశారు. ప్రతివాని చేతిలోనూ, విషవాయువు, మరఫిరంగి, అధునాతన ఆటంబాంబ్ .

సంగ్రామ సన్నాహాలు పూర్తయాయి. సమర దుందుభులు మ్రోసేయి. వినూత్నశస్త్రాలతో వికట విన్యాసాలు చేస్తూ ప్రయాణం సాగిస్తున్నారు. నదీ నదులూ, అడవులు, కొండలు గడచిపోతున్నాయి. నిష్క్రమణలో దివారాత్రాలు పరిభ్రమిస్తున్నాయి. ఆ అనంత యాత్రలో సంగ్రామ శూరుల శక్తి సడలుతోంది.

★

"ఇంక ఎంత దూరం స్వామీ!" అలసి సొలసిన వీరవర్యుని అనాసక్తపు హృదయఘోష.

అదుగో, అదుగదుగో!! ఆ వనాంతరస్థకూప గర్భగోళ తమో రాశిలోన నున్న దల్లదుగో! అదుగో పద! చిట్టచివరకు సేనలన్నీ చేరుకున్నవి నూతిదగ్గర.

విజృంభించిన వీరా వేశంతో జ్వాలాకిరణాలు ప్రసరింపజేసి అన్వే షిస్తున్నారు.

ఆ జ్వాలా కిరణాల్నీ, పరమాణు శస్త్ర సంహతినీ, మహా సైన్యాన్నీ చూచిన శాంతి భయపడి తన తాత్కాలికపు సంరక్షకుని వద్దకు పరుగు తీసింది.

★

శాంతీ! శాంతీ!! హా! ఎన్నాళ్ళకి ఎన్నాళ్ళకి! నీకోసం ఎంత నల్లడిల్లిపోతున్నామో. తెలుసా! రా తల్లీ! రా! అలా చూస్తా వేవమ్మా! మమ్మల్నందర్నీ మరచి పోయావా! రా పోదాం! ఎన్ని కోట్ల మంది నీ కోసం కనిపెట్టుకున్నారో తెలుసా! నిద్రాహారాలు వదలేసి ఎదురుచూస్తున్నారు. ఏది తల్లీ నీ మధుర కంఠంతో స్వస్తి వాక్యం.

ఓరీ మాయలమారీ! మా శాంతి, మా శాంతి, మా అపురూప శాంతి మనస్సును విరచేశావ్. శాంతిని మాకు దక్కకుండా చేయా లన్న నీ దురుద్దేశం మాదగ్గర సాగదు. ఏకాంతంగా ఉన్న మాశాంతి కాంతను అపహరిస్తావా దుర్మతీ!

"చూశావా శాంతీ! నిన్ను యిన్నాళ్ళు కాపాడినందుకు ప్రతి ఫలం"

★

"ఓ యోధాగ్రేసర చక్రవర్తులారా! ఆగండి. అతను నన్ను అపహరించలేదు. నేనే అతని ఆశ్రయం కోరి వచ్చాను."

"శాంతీ !"

"అవును నేనే వచ్చివేశా!"

"మేం ఏం అపరాధం చేశామని వచ్చావు శాంతీ!"

"మోసం! మోసం! ఈ మాయల మరాఠీగాడు ఆడిస్తున్న నాటకం లేకపోతే మన శాంతి ఏమిటి, తనంతట తానే స్వయంగా యిక్కడకు రావడమేమిటి? చంపండి! పొడవండి!!"

"సావధానంగా వినండి. మీలోని తామసం యింకా చల్లారలేదు. నేనే అతని దగ్గరకు వచ్చేశా. మీ యోగక్షేమాలకు అభిమానానికీ కృతజ్ఞతా పూర్వక వందనాలు. మీరు పడ్డ శ్రమకు ఫలితం శూన్యం అవుతుందేమో అని విచారిస్తున్నాను. తిరిగి వెళ్ళిరండి. నమస్కారం!"

"నీవు లేనిదే ఒక్క క్షణమైనా, నిలువగలమా శాంతీ!"

'ఆ మాటలు హృదయంలోనుంచి వచ్చినవి కావు మహాశయులూ!' నోటిలోంచి వచ్చాయి. నామీదనే మీకంత ఆకాంక్ష, ఆసక్తి, ఆదరం, అభిమానం ఉంటే మీలో ఎవరైనా యీర్ష్య, అసహనం, హింసా, అసత్యం, గర్వం, అహంకారం, లేనివాడు నా చెయ్యిపట్టుకు నడిపించండి. ఆత్మపరీక్ష చేసుకోండి. అగాధమైన యీ మహాకూపం లోంచి మీదకు వెళ్ళలేరు. ఆత్మపరీక్ష ప్రారంభించండి. ఇప్పుడే వస్తా, సోదరి విశ్రాంతి పిలుస్తోంది.

4

సర్వవ్యాపిస్తమైన సంక్షోభ సమస్యలు విషపూరిత ఏకాకృతి ధరించి, విషం గక్కే భుజంగమై విశేషణంగా బుసలు కొడుతోంది. ఇరుకు నగరలో యమపాశ నిబిడనిశ్వాసాలు భయంకరంగా స్వైర విహారాల సాగా చెలరేగుతున్నాయి.

"ప్రపంచంలో శాంతి భద్రతల్ని పరిరక్షించేందుకే, స్వమానవులకే సమస్త సౌఖ్యాలనూ సమకూరుస్తాం. సౌజన్యాన్ని, సౌదన్యాన్ని పెంపొందిస్తాం. సర్వస్వాతంత్ర్యాల్ని పరిపంథపరిణామకాంక్ష సమిష్టి స్థిరాస్తిగా చేస్తాం. భూమిని స్వర్గంగా మారుస్తాం. నరకాన్ని నరికేస్తాం. పాపాన్ని పాతేస్తాం..."

ఇంకా ఏవేవో కర్ణరసాయనమైన కమ్మని వార్తలు కళ్ళల్లో మెరుస్తున్నాయి. ఆ ద్విజిహ్వాం కళ్ళల్లో తళతళమని. అది కేవలం ద్విజిహ్వాం. రెండు చక్కని నాలుకలూ, నాలుకలంటు కారుతూన్న తేనె చినుకులూ.

ద్విజిహ్వాం తెచ్చిన సిరి వార్తా పత్రికలో సువర్ణాక్షరాలతో ప్రస్ఫుటంగా ప్రచురింపబడ్డ వార్తా పరిన్యాసి—

అవిభక్త స్వతంత్ర భారతం త్రివర్ణాల్లో ఎంతో రమణీయంగా అపహారణీయంగా కనుపిస్తోంది. ఎటుచూసినా కోలాహలం. జన సందోహం. ఉద్రేకపూరితుల నినాదాలు.

ఫలానా ఊరులో బాంబుల ఫ్యాక్టరీ నిర్మాణసన్నాహాలు చురుకుగా జరుగుతున్నాయి. పరమాణువు సంకల్పంలో పరిభవం పొందిన శాస్త్రజ్ఞులు నిద్రాహారాలు వదలేసి, దీక్షాకంకణాలు ధరించి

యింకా తీవ్ర పరిశోధనలు గావిస్తున్నారు. కొందరు జ్వాలా కిరణ తోరణాల్ని తయారుచేస్తున్నారు. యింకా యిలాంటి శాంతి సంస్థాపనా కార్యకలాపాలు విరామం లేకుండా జరుగుతున్నాయి.

ఇక శాంతిరావటానికి ఏ మాత్రం ఆలస్యం లేదు. అది కడపటి వార్త. శాంతిని చూడాలని చాలా కుతూహలంగా ఉంది. నిజానికి శాంతిని నేను ఎరుగను. అధమం స్వరూపాన్ని కూడా ఏ సన్నివేశంలోనూ సృష్టించుకోలేకపోతున్నాను. మిత్రుడైన చిత్రకారుణ్ణి చిత్రించమన్నాను. వాయిదా వచ్చేసరికి శాంతే వచ్చేస్తుంది. అటువంటి శాంతి-స్వరూపసౌమ్యమైన శాంతి, స్వారస్యమైన శాంతి, దుర్లభమైన శాంతి, మహావ్యాప్తమైన శాంతి నేడు దుర్వారమై సహస్రముఖాలతో, సహస్ర మార్గాలలో, సహస్రాంశుని ప్రచండమయూఖాలవలె బయలుదేరి రావడానికి యిక ఏ మాత్రం ఆలస్యము లేదు. నాందీ ప్రస్తావనలు జరుగుతున్నాయి. పొగమంచు తెరలు కదలుతున్నాయి. శాంతికాంత కర కంకణ పదమంజీరరవాలు దిశల మ్రోస్తున్నాయి. శాంతిని చూసే భాగ్యం లభింపజేసినందుకు చేసిన అపూర్వ కృషికి హృదయపూర్వక అభివందనాలు.

తెర ఎత్తారు. ఒక మహాపురుషుడు రత్నసింహాసనం మీద ఆసీనుడై ఎదురుగా ఉన్నాడు. హస్తాలు చాలా ఉన్నాయి. శిరస్సు ఒక్కటల్లే ఉంది. అత నెవరో నా కర్థంకాలేదు. బహుశా సంక్రాంతి పురుషుడై ఉండొచ్చు. అతని అభయహస్తం తెలివిగానే ఉంది.

అతనికి ముందుగా రెండుప్రక్కలా నిలబడి నమస్కరిస్తున్నారు. ఎరిగిన ముఖాలల్లే ఉన్నాయి.

"హే ప్రభూ! ఉద్యోగం అవుతుందనే భ్రమతో వున్న ఆస్తి నంతా చదువుకింద తగలేశాను. చదువుకున్నాను. మేధావి ననిపించు

కున్నాను. కాని దేనికోసరం యింత కష్టపడ్డానో అది నన్ను మోస పుచ్చింది. విశ్వప్రయత్నాలు చేసినా ఉద్యోగం దొరకలేదు. అది నా అసమర్థతచేతనూ కాదు, తెలివితేటలు లేకనూ కాదు. నేను బ్రాహ్మణుణ్ణవడమే తప్పట”

“క్షత్రియుణ్ణవటంచేత నమస్కరించలేను. ప్రస్తుతం మా పని చాలా అధ్వాన్నంగా వుంది. పూర్వపుస్థితిలోవుండే మార్గం ఆలోచించండి.”

“దండాలు స్వామీ! దండాలు. అచ్చంగా ఏడుకొండల వేంకటరమణమూర్తల్లే వున్నారు. ఏదో కులధర్మాన్ననుసరించి వ్యాపారం చేశాను. విరామం లేకుండా బహిరంగంగానే కాకుండా రహస్యంగాకూడా వ్యాపారం సాగించాను. ఉద్యోగస్థులకి లంచాలూ, గించాలూ పోను ఒక లక్ష లాభంవచ్చింది. ప్రభువులు!... ఐదుగురు పిల్లలకీ ఐదు లక్షలైనా యివ్వాలని ఉంది. మరి నాలుగు కాలాలపాటు యుద్ధము, బ్లాకంట్రోళ్ళూ వుండేటట్టు చెయ్యండి స్వామీ! దండాలు దండాలు”.

“ఓరి దేముడా! కష్టపడి పగలనక, రాత్రనక, ఎండనక వాననక పండించిందల్లా ఆఖరుకి అన్యాయంగా యీ కోమటాళ్లు చిన్న వెళ్ళుపెట్టి తీసుకుపోతున్నారు. ఉద్యోగస్తులు బతకనివ్వకుండా వున్నారు. వీళ్ళబాధనుండి రక్షించుస్వామీ! గరిసె వెయ్యిరూపాయలకి అమ్ముకుంటాను.”

“మాకు కావలసినదేదో మాకివ్వకుండా అక్కరలేనిదేదో యిచ్చారు. దేవాలయాల్లో ప్రవేశార్హత కలిగినంత మాత్రాన మాకేం కలిసి వచ్చింది. మాకు తినేందుకు వుంటేగా దేముడికి పెట్టేందుకు? యిలాంటి అనవసరమైనవి మాకెందుకుస్వామీ! అవసరమైన తిండీ, బట్టా, చదువూ యిలాంటివి యిప్పించకుండా.”

మహాపురుషుని ముఖలక్షణాలు చూస్తే అందరి విన్నపాల్నీ విన్నట్టుగానే వుంది. అభయహస్తాన్ని ఊపాడు. రవీమని తెర వాలింది.

నాటకం రసవత్తరంగానే వుంది. చివరికి భయానకరసం భగ్గున మండింది. పటాస్ కాయ పేలింది. ఆఖరు తెర ఎత్తారు.

కరకు మొరకుల కరజాలాల్లోని కరవాలాలు జారిపడిపోయాయి. అంతా అయోమయంగా వుంది.

ధరిత్రి— వృద్ధ కార్మిక కర్షకుల ఎముకలతో సారవంతమైన ధరిత్రి; మహా మేధావుల మేధస్సులతో, ఉద్రేక పూరితులైన యువకుల హృదయాలతో అలంకరింపబడిన ధరిత్రి— రుధిర వాహినిలో ఈత కొడుతోంది. చూడలేక పెద్ద కేక వేశాను. [illegible] టట్లు ఒక మహా సాంఘిక ప్రళయం ఘూర్ణిత భూగర్భాంతరాల్లో ప్రతిధ్వనించింది.

ప్రొద్దుపొడే కళ్ళు విప్పాను. ఆ రోజుకు అనగా యిరవై నాలుగు గంటలకూ నాలుగు రూపాయలైన అరవ హోటలు కంట్రోలు అద్దె గదిలో విద్యుద్దీపం క్రింద కునికిపాట్లు పడుతున్నాను. చేతిలోని సిగరెట్టు ఎప్పుడో జారిపడి బూడిదై పోయింది.

కళాకేళీ ప్రచురణలు, శామల్‌కోట.

○ బానిసలదేశం : సోమసుందర్ [6] 1—0—0

"...ప్రతీకథలోను ఒక ప్రత్యేకత రచయిత చూపించాడు. సమాజంలోని వ్యక్తిగత వ్యత్యాసాల్ని వర్గాల పక్షపాతాన్ని, ప్రతుకు తెరువుల సంగ్రామాన్నీ చిత్రిస్తూ మన నిత్య జీవితంలో మనం చూసే జీవితాల్ని అతి నగ్నంగా ప్రతిబింబింప జేశాడు. అందుకే ప్రతీకథలోనూ వాస్తవికత ఉట్టిపడుతుంది" —ఉమ.

○ త్వమేవాహం : ఆరుద్ర [5] 0—12—0

"...పుస్తకం భావస్ఫోరకమైన ముఖచిత్రంతో ముచ్చటగా ముద్రితమైంది. కావ్యాలను పాత్రోచిత ఛందోరీతుల్లో నాటికల్లా రచిస్తాడు ఆరుద్ర. వైజ్ఞానిక సూత్రాలను, శాస్త్ర సూత్రాలను, సాహిత్య సూత్రాలకు సామరస్యం కలిగిస్తూ, వాటిలో సామ్య తత్వాన్ని సాహితీమంతంగా ప్రబోధిస్తాడు. ఆరుద్ర ఒకవిశిష్టమైన

ద్రష్ట. ఆముద్రిత కావ్యసంపుటికి ఆంధ్రసాహిత్యంలో ఒక విశిష్టస్థానం ఉంటుందని భావిస్తాను."

—మిస్టర్ పి. ఆర్. సి ఫ్రాంసిస్ ఎమ్. ఏ. AIR మద్రాస్.

○ శిథిలాలయం & బూట్సు : చిన్నా [4] 0–12–0

"ప్రయోగాత్మకమైన రెండు నాటికలు. మానవసమాజంలో ఉన్న మాలిన్యాన్ని, బూటకాన్ని, కుళ్ళునూ యథారూపంగా, కళాసంపన్నంగా చూపిస్తుంది శిథిలాలయం. బూట్సు నానుసార్థక్యాన్ని కథాసృష్టిలో, పాత్రపోషణలో, రంగ నిర్మాణంలో హృదయభేదకమైన దృశ్య ప్రదర్శనంలో సిద్ధారిస్తూ, సైనిక నిరంకుశపాలనా వాతావరణాన్ని ధ్వనింపజేస్తాడు రచయిత. ఇలా రెండునాటికలూ నాట్యకళాసంపన్నం కాగలిగి చక్కని విప్లవ ప్రబోధాన్ని కలిగిస్తున్నాయి." Mr. ఫ్రాంసిస్ AIR మద్రాసు.

○ కుళ్ళునరుకు : చిన్నా [8] 0–8–0

"...ఈ నాటకం సిఫిలిస్ వ్యాధిని ఆధారంగా తీసుకొని వ్రాయబడింది. ఇలాంటి నాటకాలు ఆంధ్రులకు చాలా క్రొత్త. దీనివల్ల ప్రయోజనం ఎంతైనాఉంది. జీవితంలోని ప్రమాదాలేవో ముందుగానే తెలుసుకోవటంవల్ల విజ్ఞులైనవారు ఆ ప్రమాదాలనుంచి తప్పుకోగలుగుతారు. అంతకన్న సాధించగలిగినదేముంది?"

—అభిసారిక సంపాదకీయంలో ధనికొండ.

○ విగ్రహం : చిన్నా [2] 0–4–0

"...ఒక్కమాటలో చెప్పాలంటే 'విగ్రహం' వెనుచూపు చూసేవారికి ఒక దుస్స్వప్నం. ఆశావాదియైన మానవ చరిత్రకారుడికి నేటి చైతన్య నిరూపణ." —మధుపం.